

Research Paper

Sociological analysis of the cultural weakness of book-reading: A consistent pattern of cultural incompatibility

Afshar Kabiri^{1*}, Jafar Ahmadi²

1. Associate professor of sociology, Department of sociology, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran
2. Ph.d. student in sociology, Postgraduate Education Center, Payme Noor University, Tehran, Iran

<https://doi.org/10.22034/scart.2025.141010.1491>

Received: April 8, 2024

Accepted: March 15, 2025

Available online: December 22, 2025

Keywords:

Book reading culture, reading sociology, Grounded theory, Charmez's structural approach, cultural policy making

Abstract

The aim of this article is to analyze the sociocultural aspects of the weakness of reading culture in Iran. The main questions of this research revolve around identifying the main factors contributing to the weakness of reading culture in Iran, and what are the components of the ground theory that explains this weakness. To address these questions, this research was conducted using an interpretive paradigm, an inductive strategy, a qualitative approach, and the Grounded Theory method by Charmaz. The data collection tool in this research is semi-structured interviews. The statistical population consists of experts and opinion leaders in the field of books and reading, selected through theoretical sampling and purposive sampling methods. Data analysis was conducted using Charmaz's constructivist coding approach in three stages. Ultimately, 93 concepts were extracted as initial codes, 29 concepts as focused codes, and 9 concepts as theoretical codes from within the interviews. The research findings indicate that three sets of factors influence the weakness of reading culture: Fundamental factors, background factors, and exacerbating factors, all of which contribute to a combined process leading to the weakness of reading culture. Each of these factors is characterized by specific terms and codes. "A consistent pattern of cultural incompatibility" are the core concept extracted from the coding, forming the basis of the data theory in this research, explaining the primary cause of the weakness of reading culture within the cultural system. The proposed solution of this research suggests that cultural policymaking should be contingent upon the patterns within the cultural system.

Kabiri, A, Ahmadi.J. (2025). Sociological analysis of the cultural weakness of book-reading: A consistent pattern of cultural incompatibility. *Sociology of Culture and Art*, 7 (4), 1-22.

Corresponding author: Afshar Kabiri

Address: Associate professor of sociology, Department of Sociology, Urmia University

Email: a.kabiri@urmia.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction

Culture is the spiritual heritage of any country and the book with a history of five thousand years is one of the first elements that have contributed to the creation of culture and civilization. So, you need to look at books as an important and influential element in promoting the culture of society, so that the practice of reading can be popularized in society. So, cultural consumption, especially reading books, is a serious disadvantage in any society. But in Iranian society, given the numerous cultural, social, economic and political problems, the need to use cultural goods, including books, has not yet been institutionalized. Despite the diversity of statistics on per capita reading in Iranian society, the results of all research and studies show that reading books in Iran is not in a favorable situation and mainly the Iranian people avoid buying or reading books. Therefore, since reading is one of the factors and indicators of cultural development in any country, then inactivity in reading books in Iran is a cultural problem and an obstacle to comprehensive and sustainable development; therefore, reading and evaluating it is a very important issue.

2- Methods

This research has been done with interpretative paradigm, inductive strategy, qualitative approach, and Charmez's constructivist grounded theory method. The data collection tool in this research is a semi-structured interview. The statistical population in this research are experts and key informants in the field of books and reading. The sampling method was based on the theoretical sampling approach and with the purposeful sampling method. For this purpose, samples have been selected that have the necessary theoretical connection with the research topic. In the current research, interviews with the interviewees continued until theoretical saturation was reached, and finally, theoretical saturation was achieved after interviewing 19 people from the considered samples. In this research, coding and data adjustment were used for data analysis.

3- Findings

In data analysis by coding method, 93 open coding expressions, 29 axial coding concepts and 9 concepts are classified in theoretical coding. In fact, in this study, the theory is extracted from within these nine theoretical codes. These theoretical codes are factors that weaken the culture of reading in Iran. Of these categories, 3 concepts (ejectors of reading culture, instability of the book era and inappropriate

social structures) have been identified as the main factors of weakness of reading culture. 3 categories (wrong policies in the field of publishing and books, weakness of educational institutions and anti-knowledge society) are also among the factors that contribute to the weakness of the culture of reading. Three categories (the destructive role of media and cyberspace, the weakness of policy and planning and the modern lifestyle) have also been identified as factors that exacerbate the weakness of reading culture. The nuclear concept of the theory of weakness of reading culture in Iran is the existence of "consistent incompatible patterns of culture". In fact, the combination of three categories of factors has weakened the culture of reading in Iran.

4- Discussion & Conclusion

Various studies have been conducted on the lack of reading culture in Iran. Each of them has pointed to some of the factors, and none has identified which factors play a key role in this cultural weakness or which are the main factors. So we are faced with a complex set of multiple factors. The findings of this study not only identify several factors in the weakness of the study culture among Iranians, but also determine which of the main factors and which of the factors that contribute to and exacerbate this weakness. According to the theory of the existence of consistent incompatible patterns of culture, it can be claimed that the main factor of the weakness of reading culture in Iran is related to the existence of incompatible patterns within culture. By explaining that within the cultural system, through some elements of culture, relations and relations have been formed that have become fixed models of Iranian culture. These cultural patterns have no compatibility with reading. For example, the oral culture pattern and the collectivist culture are two consistent cultural patterns for this inconsistency. These incompatible patterns of culture can be called "rejecters of reading culture". This factor has been integrated with historical conditions such as the illiteracy of the people, the instability of the book era with the emergence of new media, the existence of superstitious beliefs and totalitarian governments. The result of this integration is to further stabilize patterns that are incompatible with the world of reading. In addition, the factor of inappropriate social structures is combined with the main factors to weaken the culture of reading in Iran as much as possible. Elements such as prioritizing material values, lack of sovereignty in society, people's distrust of the government, economic and institutional barriers to the family are part of inappropriate social structures that are among the main factors that weaken the culture of reading. Along with these main factors, there are also a set of

Sociological analysis of the cultural weakness of book-reading: A consistent pattern of cultural incompatibility

contextual and aggravating factors. Therefore, the underlying cause of the weakness of the culture of study in Iran goes back to the culture and the constant patterns of incompatibility of culture. So, to overcome this weakness, culture policymakers need to focus their programs on changing these cultural patterns.

5- Funding

No funding has been received for conducting this research.

6- Authors' contributions

This article was written in collaboration with each author.

7- Conflict of interests

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی

افشار کبیری^{۱*}، جعفر احمدی^۲

۱. دانشیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران
 ۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی (گرایش مسائل اجتماعی)، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

<https://doi.org/10.22034/scart.2025.141010.1491>

چکیده

هدف این مقاله تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی در ایران است. بر همین اساس سوال اصلی این پژوهش این است که، عوامل اصلی ضعف فرهنگ مطالعه در ایران چیست و نظریه‌ی زمینه‌ای که این ضعف را تبیین میکند از چه مولفه‌هایی تشکیل شده است؟ بنابراین، این پژوهش با پارادایم تفسیری، استراتژی استقرایی، رویکرد کیفی و روش نظریه‌ی زمینه‌ای ساخت‌گرای چارمز به تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی در ایران پرداخته است. ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش مصاحبه‌نیمه ساختار یافته می‌باشد. جامعه‌ی آماری در این پژوهش کارشناسان و صاحب‌نظران حوزه کتاب و خواندن هستند. که به شیوه نمونه‌گیری براساس رویکرد نمونه‌گیری نظری و با روش نمونه‌گیری هدفمندانجام شده است. تحلیل داده‌ها به روش کدگذاری رویکرد ساختارگرای چارمز در سه مرحله صورت گرفته است. در نهایت ۹۳ مفهوم به عنوان کدهای اولیه، ۲۹ مفهوم به عنوان کدهای کانونی و ۹ مفهوم به عنوان کدهای نظری از درون مصاحبه‌ها استخراج شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سه مجموعه عوامل در ضعف فرهنگ کتابخوانی تاثیرگذارند. عوامل اصلی، عوامل زمینه‌ساز و عوامل تشدیدکننده، که هر سه عوامل در یک فرایند ترکیبی عامل ضعف فرهنگ کتابخوانی هستند. هر کدام از این عوامل خود از مقولات و کدهای مشخصی تشکیل شده‌اند. الگوهای ثابت ناسازگار فرهنگ، مقوله هسته‌ای استخراج شده از کدگذاری است که نظریه داده‌بنیاد این پژوهش است و علت اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی را در درون نظام فرهنگی توضیح می‌دهد. در نهایت راهکار این پژوهش این است که سیاستگذاری فرهنگی باید منوط به الگوهای درون نظام فرهنگی باشد.

تاریخ دریافت: ۲۰ فروردین ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۲۵ اسفند ۱۴۰۳

انتشار آنلاین: ۱ دی ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی: فرهنگ کتابخوانی، جامعه‌شناسی خواندن، نظریه زمینه‌ای، رویکرد ساختارگرای چارمز، سیاستگذاری فرهنگی

استناد: کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷ (۴)، ۱-۲۲.

* نویسنده مسئول: افشار کبیری

نشانی: دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه ارومیه

پست الکترونیکی: a.kabiri@urmia.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

فرهنگ، میراث معنوی هر کشوری است و کتاب با قدمتی پنج هزار ساله از اولین عناصری بوده که در ایجاد فرهنگ و تمدن نقش داشته، بنابراین نیاز است به کتاب به عنوان یک عنصر مهم و اثرگذار در ارتقای فرهنگ جامعه نگاهی چند وجهی و منشورگونه داشت تا در نهایت در این فرایند، عمل کتابخوانی محقق شود (همراز و الفت، ۱۴۰۲، ۹۴). هرچند که «کتاب چیزی جز یک شی بی جان نیست، اما بدیهی است که یک کتاب می‌تواند یک ذهن را زنده کند. کتاب خواندن فرآیندی است که ذهن فرد را تا زمان مرگ با شاخه‌های مختلف دانش غنی می‌کند، بینش و خرد جدیدی ایجاد می‌کند (عبیدالله و رحمان، ۲۰۱۸: ۲۵). علاوه بر این، «مصرف کتاب به عنوان کالایی فرهنگی به تقویت هویت فرهنگی کنشگر می‌انجامد» (شفیعی و حسینی فر، ۱۴۰۱: ۷۱).

در خصوص مطالعه تعریفی واحد وجود ندارد و بر سر تعریف‌های ارائه‌شده از سوی اندیشمندان، اتفاق نظر نیست. در واقع «تعریف خواندن در گذر زمان دستخوش پیشرفت‌های زیادی شده است. در گذشته، خواندن به معنای تفسیر اطلاعات بصری هر کد یا داده بود. با این حال، پس از آن، خواندن پیچیده‌تر شد و فرایند درک یک متن کامل، متشکل از نشانه‌های نوشتاری را در بر گرفت. لی و یون^۱ (۲۰۱۷) خواندن را به عنوان فرایندی برای درک پیام نویسنده تعریف می‌کنند. ایروین^۲ (۱۹۸۸) فرایند خواندن را به عنوان تعامل بین ذهن نویسنده با آنچه در صفحه درباره یک موضوع خاص وجود دارد توصیف می‌کند که باعث می‌شود خوانندگان آنچه را که می‌خوانند درک کنند. وی همچنین بیان می‌کند که خواندن بدین معنا نیست که فرد باید همه چیزهایی را که می‌خواند بفهمد، زیرا افراد به دلایل و اهداف مختلف می‌خوانند. بنابراین، خواندن می‌تواند به عنوان توانایی تشخیص، بررسی معنای کلمات یا جملات نوشته شده یا چاپ شده و درک اطلاعات تعریف شود» (کوهی رستمی و همکاران، ۱۴۰۲: ۶۶). بنابراین، می‌توان گفت که مطالعه مترادف یا اصطلاح اعم خواندن است و خواندن می‌تواند در تلقی خاص، خواندن کتاب و در تلقی عام هر نوع نوشته‌ای باشد. آنچه مهم است این است که خواندن نگاه کردن سرسری و گذرا به علائم نوشته شده بر روی یک رسانه مانند کتاب یا مجله نیست (رسولی، ۱۳۹۸: ۲۵). ویلیام جانسون^۳ هم معتقد است که، خواندن یک سیستم جامعه‌شناختی بسیار پیچیده است. به این معنا که خواندن صرفاً فرآیند شناختی توسط فرد از فناوری نوشتن نیست، بلکه ساخت معنا از طریق مذاکره در یک زمینه جامعه‌شناختی خاص است (جانسون، ۲۰۰۰: ۶۰۳). از طرفی دیگر، مطالعه و خواندن می‌تواند یک کنش اجتماعی باشد. «برخلاف تبیینات پارادایم غالب روانشناختی که عمل خواندن را یک سویه و با اتکاء به سوژه تبیین می‌کنند، عمل خواندن یک پراتیک اجتماعی وابسته به زمینه است» (شقایق، ۱۳۹۱: ۳۴).

بنابراین خواندن یا همان مطالعه می‌تواند موضوعی مهم برای علوم اجتماعی به طور عام و جامعه‌شناسی به طور خاص باشد. این درحالی است که، «جامعه‌شناسی تا کنون به این موضوع که چرا خواندن برای مردم اهمیت دارد توجه چندانی نکرده است. علیرغم توجه اصلی این رشته به پویایی تغییر در جوامع مدرن، به‌ویژه دور شدن از وابستگی‌های اجتماعی سنتی و دگرگونی‌های بازتابی، عمل خواندن به‌عنوان یک ابزار ذهنی معنا ساز هنوز مورد بررسی قرار نگرفته است» (تومالا اولیف، ۲۰۱۸: ۳). اخیراً با توجه به اهمیت مطالعه در توسعه فردی و اجتماعی افراد یک جامعه، حوزه‌ای جدید در جامعه‌شناسی به نام جامعه‌شناسی مطالعه شکل گرفته است. این حوزه‌ی جدید از جامعه‌شناسی به بررسی اجمالی و شناخت کیفیت مطالعه در بین گروه‌های مختلف جامعه و تاثیر عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بر روند مطالعه فردی و جمعی می‌پردازد (سامانیان، ۱۳۷۷: ۵). کار جامعه‌شناختی موجود در مورد خواندن عمدتاً بر پیوندهای بین سواد و بافت اجتماعی از یک سو و بین سلیقه و طبقه اجتماعی از سوی دیگر متمرکز است. به طور خلاصه، اولی با عنوان «رویکرد کنش اجتماعی» (به دنبال طبقه‌بندی گریسولد و همکاران در سال ۲۰۰۵) و دومی «رویکرد بوردیوسی» نامگذاری شده است (شقایق، ۱۳۹۱: ۳۴).

با توجه به غلبه دو رویکرد فوق در جامعه‌شناسی خواندن، نظریه‌هایی هم حول این دو رویکرد به کار گرفته شده است. «برخی از نظریات به ابعاد فرهنگی اجتماعی یادگیری سواد، تحت تاثیر نظریه پی بوردیو، بر نقش سواد و چگونگی کاربرد آن در کودکان،

1 . Lee & Yoon

2 . Irvin

3 . WILLIAM A. JOHNSON

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

به واسطه شرکت در فعالیت های درون جامعه و خانواده تأکید دارند» (کارولاین، ۲۰۲۰: ۲۶). برخی دیگر، نقش و تأثیر عوامل اجتماعی مانند خانواده، گروه همسالان، جامعه، رسانه و مدرسه در ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی را مورد بررسی قرار داده‌اند (سایه، ۲۰۲۳: ۳۹). علاوه بر این، مفهوم سرمایه فرهنگی برای فهم مشکلات و مسائل مربوط به یادگیرندگان، با تأکید بر لزوم در نظر گرفتن عوامل مرتبط با فرهنگ در خواندن به کار گرفته شده است (یانگ و گیوی، ۲۰۲۳: ۲۱). در نهایت، رابطه بین ادبیات و فرهنگ، با تأکید بر اهمیت زیر سؤال بردن فرضیات و کلیشه های فرهنگی در متون مورد بررسی قرار گرفته است (ناجی و همکاران، ۲۰۱۹: ۸۲). سیکل بسته و محدود مطالعات جامعه‌شناسی خواندن ماریا آنجلیکا^۴ را بر آن داشت تا مطالعات موجود در این حوزه را نقد کند و برای این حوزه جدید از جامعه‌شناسی، از عبارت "جامعه‌شناسی فرهنگی خواندن" استفاده کند. وی در این خصوص اذعان می‌دارد که «جامعه‌شناسی، خواندن را بیشتر به عنوان بازتاب یا ورودی ساختار اجتماعی در نظر می‌گیرد و از معنا غافل شده است. جامعه‌شناسی خواندن بیشتر به عنوان یک جامعه‌شناسی فرهنگ عمل کرده است تا به عنوان یک جامعه‌شناسی فرهنگی؛ چرا که دغدغه‌ی آنها بیشتر در مورد پیوند بین سواد و تحرک اجتماعی یا بین ذائقه و طبقه اجتماعی - دو خط تحقیقاتی اصلی که توسط جامعه‌شناسان مطالعه دنبال می‌شود - بوده است و این مانع از کاوش دقیق معانی و احساسات مرتبط با تجربیات ذهنی خواننده می‌شود. جامعه‌شناسی فرهنگی خواندن شامل قرار دادن تجربه و عاملیت خوانندگان در مرکز تحلیل است. همچنین شامل اذعان به این است که هر چند خواندن در درون موقعیت و چارچوب است، اما تعیین‌کننده نیست. کنشگران اجتماعی، صرف نظر از موقعیت اجتماعی خود، میتوانند موقعیت خود را هنگام مطالعه و به واسطه‌ی خواندن رها کنند» (تومالا اولیو، ۲۰۱۸: ۴).

فارغ از مباحث مطرح شده در خصوص جامعه‌شناسی خواندن و رویکردهای رایج در این حوزه، وجود این حوزه‌ی جامعه‌شناسی در کشورهای توسعه نیافته به‌ویژه کشور ما ایران بسیار ضروری است. چرا که در ایران هنوز جامعه‌شناسی نتوانسته است پاسخی روشن برای این پرسش پیدا کند که، واقعاً چرا در کشور ما کتاب خوانده نمی‌شود؟ عموم تحقیقاتی که در این زمینه صورت گرفته متاثر از رویکردهای غالب در جامعه‌شناسی خواندن در کشورهای توسعه‌یافته بوده است و این در حالی است که مسئله جوامع توسعه‌یافته با جوامع توسعه‌نیافته در خصوص خواندن یکی نیست. در جامعه ایرانی، با توجه به مشکلات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی متعدد، ضرورت استفاده از کالاهای فرهنگی مکتوب از جمله کتاب برای جامعه‌پذیری و تربیت اجتماعی هنوز جان‌یافته است. امروزه میزان مطالعه، از شاخص‌های مهم توسعه فرهنگی به شمار می‌رود. اعتقاد اندیشمندان بر این است که اقوام و ملی که با مطالعه مانوس بوده و کتاب و کتابخوانی در میانشان رواج بیشتری داشته است، توانسته‌اند فرهنگی ماندگارتر و پویاتر از خود به جای بگذارند و میراث فرهنگی و گنجینه‌های معارف و دستاوردهای عالمان و فرهیختگان خود را به نسل‌های دیگر منتقل کنند. اعداد و ارقامی که هر سال مسئولان از میزان مطالعه در کشور ارائه می‌کنند هر چند با هم متفاوت است اما در همه این آمارها یک محور مشترک وجود دارد و آن هم پایین بودن سرانه مطالعه^۵ در جامعه ما است. (رکن‌آبادی، ۱۳۹۴).

تازه‌ترین آمار در مورد سرانه مطالعه در کشورمان مربوط به موج سوم پیمایش‌های ملی مصرف کالاهای فرهنگی سال ۱۳۹۹ (پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات) و طرح‌های آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار (مرکز آمار ایران) است. بر اساس داده‌های پیمایش‌های مصرف فرهنگی و طرح‌های آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار، سرانه مطالعه در ایران بین سال‌های مختلف، عددی بین ۱۵ تا ۱۶:۳۶ دقیقه در روز بیان شده است. در طرح آمارگیری فعالیت‌های فرهنگی خانوار در سال ۱۳۹۹ (مرکز آمار ایران)، سرانه مطالعه افراد ۱۵ ساله و بیش‌تر باسواد در ماه به‌طور متوسط ۸ ساعت و ۱۸ دقیقه برآورد شد که ۱۶ دقیقه و ۳۶ ثانیه در روز است. از این مقدار ۶ ساعت و ۳۲ دقیقه سرانه مطالعه کتاب غیردرسی، ۱ ساعت و ۲۳ دقیقه سرانه مطالعه روزنامه و ۲۳ دقیقه سرانه مطالعه نشریات بوده است. اگر این رقم را با ارقامیکه در سال ۲۰۲۱ توسط استاتیسسا (شرکت آلمانی داده‌های

4 - María Angélica Thumala Olave

۵. سرانه مطالعه از چهار شاخص مطالعات غیر درسی، مطالعه در فضای مجازی، مطالعه رسانه و نشریات و مطالعه ادیان و قرآن محاسبه می‌شود. مطالعه انواع منابع چاپی - بازدید از وب‌گاه اطلاعاتی - بازدید از وب‌گاه خبری - کتاب خوانی گروهی - رجوع موردی به لغت نامه‌ها یا منابع مرجع - کتاب‌های الکترونیکی فایل‌های اینترنتی و تلفن همراه - گوش دادن و تماشای برنامه‌های مستند به عنوان مولفه‌های محاسبه سرانه مطالعه معرفی شده است.

کیبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

بازار و مصرف‌کننده) ارائه شده است مقایسه کنیم، باید گفت که وضعیت مطالعه در ایران تا رسیدن به کشورهای با سرانه مطالعه بالا در جهان بسیار فاصله دارد.

علیرغم تنوع آمارها در خصوص سرانه مطالعه در جامعه ایران، نتایج کلیه تحقیقات و بررسی‌ها نشان می‌دهد مطالعه و کتابخوانی در ایران وضعیت مطلوبی ندارد و عمدتاً مردم ایران از خرید و یا مطالعه کتاب گریزانند. مساله‌آمیز بودن پایینی میزان مطالعه در ایران، در وضعیتی است که میزان انتشار کتاب در ایران رشد صعودی داشته است و یکی از بالاترین میزان‌ها را در جهان دارا است، و در نتیجه، همواره به غلط، رشد میزان انتشار و تولید کتاب، از سوی مسئولان و دست‌اندرکاران، به رشد مصرف و میزان مطالعه هم تعبیر می‌شود (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۹۲: ۶۵؛ کبیری، ۱۳۹۶). با این همه، تجربه نشان داده است که سرانه مطالعه و خواندن در کشور امر مهمی است که نباید از آن غافل شد. نگاهی به وضعیت کشورهای توسعه یافته نیز نشان می‌دهد که در آن کشورها نیز آمارها در پیوند با خواندن و سرانه مطالعه در سیاستگذاری‌های فرهنگی و حتی اقتصادی تأثیرگذار است. از این رو، پیداست که نباید نسبت به این امر بی‌تفاوت بود و آن را به حال خود گذاشت (رسولی، ۱۳۹۸: ۱۷). بنابراین، از آنجا که خواندن یکی از عوامل و شاخص‌های رشد فرهنگی در هر کشور است، کم‌فعالیتی در خواندن کتاب در ایران یک مسئله فرهنگی و مانعی برای توسعه جامع و پایدار است؛ پس، خواندن و ارزیابی آن موضوع بسیار مهمی است (سبزه‌ای و مورادی، ۲۰۱۸: ۲).

در جوامع توسعه‌نیافته به سبب بالا بودن نرخ بیسوادی از یکسو و مطالعه نکردن باسوادان از سوی دیگر، سرانه کتابخوانی در این کشورها، رقم پایینی دارد. در ایران که از کشورهای در حال توسعه است، با وجود افزایش شمار باسوادان، همچنان آمار مطالعه پایین است که پیامدهای بسیار به شکل غیرمستقیم در پی داشته است و با وجود تحولات اجتماعی و فرهنگی در دو دهه اخیر، هنوز مطالعه و کتابخوانی موقعیت مناسب خود را نیافته است (یعقوبی‌راد و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۹؛ به نقل از رحمانی، ۱۳۸۲). البته باید ادعای داشت که کارکرد مطالعه و خواندن تنها محدود به ارتقاء سرانه‌ی آن نمی‌شود؛ بلکه کتابخوانی کارکردهای فردی و اجتماعی مختلفی همچون توسعه ذهنی، توسعه علمی، بهبود کیفیت زندگی و افزایش سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی را به همراه خواهد داشت. بنابراین فقدان مطالعه در یک جامعه به این معناست که آن جامعه از کارکردهای فردی و اجتماعی خواندن محروم خواهد بود و محروم بودن از این کارکردها زمینه‌ساز آسیب‌های فردی و اجتماعی می‌شود. همچنان که عکس این موضوع هم صادق است که، «رشد فرهنگ مطالعه و کتابخوانی می‌تواند به شکل مستقیم و غیرمستقیم، نقش موثری در کاهش آثار آفت‌های اجتماعی مانند اعتیاد و ... داشته باشد» (نجف‌پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۶). بنابراین، مسئله پژوهش حاضر این است که چه عواملی باعث ضعف فرهنگ کتابخوانی در ایران شده است. در راستای همین مسئله سوالات این پژوهش عبارتند از: عوامل اصلی ضعف در فرهنگ مطالعه چیست؟ به نظر مطلعین کلیدی ضعف فرهنگ کتابخوانی با چه مولفه‌هایی قابل توضیح است؟ و سازوکارهای نظریه‌ی زمینه‌ای ضعف فرهنگ کتابخوانی کدام‌اند؟

۲- روش پژوهش

این پژوهش با پارادایم تفسیری، استراتژی استقرایی، رویکرد کیفی و روش نظریه‌ی زمینه‌ای ساخت‌گرای چارمز انجام شده است. ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش مصاحبه‌نیمه ساختار یافته می‌باشد. از آنجا که «در رویکرد ساخت‌گرایانه چارمز پژوهشگر خود بخشی، از داده‌هایی است که می‌بایست منتقل‌کننده فرایند معنابخشی در ذهن مشارکت‌کنندگان باشد و واقعیت در دست بررسی را از منظر آنان معنا و بیان می‌کند» (رشیدی و فراستخواه، ۱۳۹۷: ۱۳۱). بنابراین، پژوهشگر نقش مهمی در هدایت مصاحبه‌ها و تعامل با مصاحبه‌شوندگان داشته است. در این پژوهش به منظور گردآوری اطلاعات از کارشناسان و مطلعین کلیدی بهره گرفته شده است. گردآوری اطلاعات در دو فاز اجرا شده است فاز اول از روش کتابخانه‌ای برای توصیف و استخراج اطلاعات مربوط به شاخص‌های آماری و ادبیات نظری تحقیق و فاز دوم از طریق مصاحبه نیمه ساختار یافته، علل تأثیرگذار بر ضعف کتابخوانی از نگاه کارشناسان و دست‌اندرکاران حوزه کتاب انجام شده است.

تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی

شیوه نمونه‌گیری براساس رویکرد نمونه‌گیری نظری و با روش نمونه‌گیری هدفمند انجام شده است. بدین منظور نمونه‌هایی انتخاب شده‌اند که ارتباط نظری لازم و ضروری با موضوع تحقیق را داشته باشند. به بیان دیگر، افرادی برای مصاحبه انتخاب شدند که آگاهی و شناخت لازم درباره نحوه پاسخ به سئوالات تحقیق را داشته و به عبارتی نمونه‌هایی معرف بوده‌اند. در همین راستا، برای گردآوری داده‌های تحقیق به سراغ دو گروه از افراد رفته ایم. گروه اول اساتید و متخصصان حوزه فرهنگ و جامعه‌شناسی میباشند و گروه دوم کارشناسان و کتابداران شاغل در کتابخانه‌های استان آذربایجان غربی هستند. در پژوهش حاضر تا رسیدن به اشباع نظری، مصاحبه با مصاحبه‌شوندگان ادامه داشته و در نهایت پس از مصاحبه با ۱۹ نفر از نمونه‌های مدنظر اشباع نظری حاصل شد. در مجموع ۸ مصاحبه با کتابداران کتابخانه‌ها و کارشناسان حوزه کتاب و نشر و ۹ مصاحبه با اساتید دانشگاه و ۲ مصاحبه با کتاب فروشان انجام شده است.

جدول شماره ۱- ویژگی‌های جمعیت شناختی نمونه

ردیف	مدرک تحصیل	شغل	سابقه
۱	ارشد کتابداری	کتابدار	۱۹ سال
۲	کارشناسی کتابداری	کتابدار	۱۷ سال
۳	دکتری جامعه‌شناسی	هیئت علمی	۸ سال
۴	ارشد کتابداری	کتابدار	۲۲ سال
۵	دکتری کتابداری	هیئت علمی	۱۵ سال
۶	دکتری جامعه‌شناسی	هیئت علمی	۱۰ سال
۷	دکتری ارتباطات اجتماعی	مدرس دانشگاه	۲۵ سال
۸	ارشد فناوری اطلاعات	کتابدار	۱۱ سال
۹	کارشناس مدیریت	کتاب فروش	۲۴ سال
۱۰	دکتری جامعه‌شناسی	هیئت علمی	۷ سال
۱۱	دکتری روان‌شناسی	هیئت علمی	۲۱ سال
۱۲	ارشد جامعه‌شناسی	کتاب فروش	۱۳ سال
۱۳	دکتری جامعه‌شناسی	هیئت علمی	۸ سال
۱۴	دکتری ارتباطات	مدرس دانشگاه	۱۹ سال
۱۵	ارشد مطالعات فرهنگی	مدرس دانشگاه	۱۴ سال
۱۶	ارشد اطلاع‌رسانی	کتابدار	۱۸ سال
۱۷	دکتری کتابداری	کتابدار	۲۵ سال
۱۸	ارشد کتابداری	کتابدار	۲۳ سال
۱۹	ارشد فناوری اطلاعات	کتابدار	۹ سال

در این پژوهش به منظور تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری و تنظیم داده‌ها استفاده شده است. در رهیافت ساخت‌گرایانه، سه مرحله برای کدگذاری داده‌ها مشخص شده است. در گام نخست پژوهشگر به کدگذاری اولیه و طبقه‌بندی داده‌ها اقدام می‌کند. دومین سطح اصلی کدگذاری، کدگذاری میانی یا متمرکز یا کانونی نام دارد. مرحله سوم کدگذاری در رهیافت ساخت‌گرایانه، سطح پیچیده‌ای از کدگذاری است که کدگذاری نظری نامگذاری شده است» (سلیمان‌پور سهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۶۲۴). نظریه

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

ساخت‌گرا بر اساس موقعیت نظری خود، داده‌های کیفی را به صورت زیر تجزیه و تحلیل می‌کند. مرحله اول، کدگذاری داده با استفاده از مفاهیم حساس‌کننده^۶ است. یک مفهوم حساس‌کننده در اصل یک ابزار کاربردی برای تجزیه و تحلیل است. این مفهوم به صورت قطعی تعیین نشده است و می‌تواند بازبینی یا توضیح داده شود تا با جزئیات موضوع مورد مطالعه هماهنگ شود (شما برای همیشه به آن محدود نیستید، اگر کار نمی‌کند، آن را دور بریزید). چارمز پیشنهاد می‌دهد که قبل از تعیین یک مجموعه خاص از مفاهیم، باید این سوالات پرسیده شود: (الف) این مفهوم اگر چیزی را در مورد داده‌ها روشن می‌کند، آن چه چیزی است؟ (ب) همچنین، اگر این مفهوم به طور خاص در اینجا کاربرد دارد، کاربردش چگونه است؟ (ج) این مفهوم تجزیه و تحلیل را به کجا می‌برد؟ هنگامیکه محققان به چنین سؤالاتی پاسخ می‌دهند، در مورد مرزها و سودمندی مفهوم حساس‌کننده تصمیم می‌گیرند (مروستی، ۲۰۰۴: ۸۶).

اعتبار این پژوهش با استفاده از مولفه‌های پیشنهادی لینکلن و گوبا (۱۹۸۵) عبارتند از اطمینان‌پذیری^۷، اصالت^۸، انتقال‌پذیری^۹، اتکاپذیری^{۱۰} و تاییدپذیری^{۱۱} (کرسول، ۱۳۹۴: ۹۲). همچنین ارائه نتایج پژوهش به مشارکت‌کنندگان و ثبت دقیق فرایند پژوهش حاصل شده است. در تعیین روایی تحقیق هم از راهبردهای تایید مشارکت‌کنندگان، درگیر بودن محقق با پدیده مورد بررسی، ارزیابی و اجماع سایر پژوهشگران بر سر مفاهیم و مقولات تعیین شده، استفاده شده است.

۳- تحلیل یافته‌ها

داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، با دقت مطالعه شده و طی چند مرحله، کدگذاری انجام شد. از آنجا که حجم مصاحبه‌ها و جملات و عبارت مصاحبه‌شوندگان زیاد بود، از ذکر این داده‌ها در اینجا صرف نظر می‌کنیم و تنها کدهای استخراج شده از آنها را در قالب جدول بیان می‌کنیم. اولین مرحله در کدگذاری، کدگذاری باز بوده است. در کدگذاری باز هدف این است که داده‌ها و پدیده‌ها در قالب مفاهیم قرار بگیرند. کدگذاری باز در دو مرحله صورت گرفته است. ابتدا عبارات کوتاه از متن مصاحبه‌ها استخراج شده سپس در قالب مفاهیم به عنوان کدهای اولیه قرار می‌گیرند. در این مرحله ۹۳ عبارت به عنوان کدهای اولیه استخراج شده است. در مرحله بعدی کدگذاری، کدهای اولیه در قالب مفاهیم و مقولاتی دیگر قرار گرفتند که به آنها کدگذاری کانونی گفته می‌شود. در این مرحله ۲۹ کد کانونی استخراج شده است (جدول شماره ۲). در نهایت، در آخرین مرحله از کدگذاری ۹ مفهوم کلی به عنوان کدهای نظری از دل کدهای کانونی بیرون آمده است. پس از این مرحله ارتباط این مقولات با مقوله‌ی هسته‌ای این تحقیق که ضعف فرهنگی کتابخوانی می‌باشد، تحلیل و توصیف شده است که در ادامه به آنها می‌پردازیم.

جدول شماره ۲- کدگذاری داده‌های پژوهش

کدهای نظری	کدهای کانونی	کدهای اولیه
دافعه‌های فرهنگی مطالعه	غلبه فرهنگ شفاهی	تمایل مردم به حرافی - کسب اطلاعات از طریق گفتگو - لذت بردن از شنیدن و گفتن
	غلبه فرهنگ برونگرایی	ترجیح دادن حضور در جمع - احساس تنها بودن در زمان مطالعه - گریز از تنهایی - لذت بردن از بودن در گروه‌های اجتماعی

6. sensitizing concepts
7. credibility
8. autenticity
9. transferability
10. dependability
11. confirmability

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی

<p>بی سوادی مردم - رواج خرافات - دوران کوتاه کتاب و کتابت - جایگزین شدن رسانه های جدید در گذشته</p>	<p>رویدادهای تاریخی کتابت</p>	<p>ناپایداری و عدم استمرار تاریخی</p>
<p>ضدیت حکومت ها با فرهیختگان - دشمنی پادشاهان با کتاب - تمایل نداشتن حکومت ها به سواد و خواندن</p>	<p>حکومت های خودکامه گذشته</p>	
<p>گران بودن کتاب - بالا بودن هزینه های مصرفی خانواده - نبود کتاب در سبد خرید خانوار - عدم حمایت مالی از کتاب خوانها</p>	<p>موانع اقتصادی مطالعه</p>	
<p>نبود تفاوت در بین کتاب خوان و کتاب نخوان - اهمیت ندادن به افراد فرهیخته - بی تاثیری مطالعه در زندگی اجتماعی - سلطه نادان ها بر فرهیختگان</p>	<p>عدم شایسته سالاری در جامعه</p>	
<p>عدم احساس نیاز به مطالعه - اولویت دادن به نیازهای مادی</p>	<p>غلبه ارزشهای مادی گرایی</p>	<p>ساختارهای اجتماعی نامناسب</p>
<p>والدین بیگانه با کتاب - تشویق نکردن به مطالعه - فراهم نکردن فضای کتابخوانی - بی توجهی به کتاب و کتابخوانی</p>	<p>نقش منفی خانواده ها</p>	
<p>توجه نکردن به نیاز مخاطب - در نظر نگرفتن ذائقه خوانندگان - سانسور کردن کتاب ها - مجوز ندادن به برخی کتاب ها</p>	<p>سیاست گذاری یک سویه</p>	
<p>نشر فله ای کتاب - چاپ انبوه کتابهای بی خواننده - نویسندگان غیر حرفه ای - پایین بودن کیفیت محتوای کتاب - فقدان تبلیغات و بازاریابی برای کتاب - توزیع نامناسب انتشارات در کشور - کم بود کتابخانه</p>	<p>بی برنامه بودن در نشر</p>	<p>سیاست های غلط در حوزه نشر و کتاب</p>
<p>توزیع نامناسب کتابخانه ها - استاندارد نبودن کتابخانه ها</p>	<p>کمبود کتابخانه و قرائت خانه</p>	
<p>دادن یارانه به ناشران - دادن وام به ناشران - خرید کتاب از ناشران - معافیت مالیاتی ناشران</p>	<p>حمایت بیش از حد از ناشران</p>	
<p>کم بودن تعداد کتاب فروشی ها - کم درآمد بودن فروش کتاب</p>	<p>حمایت نکردن از کتاب فروشان</p>	

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی

مدرک گرایی	تمرکز بر گرفتن مدرک در دانشگاهها - تکلیفی کردن مطالعه - نهادینه نکردن فرهنگ مطالعه - اندیشه محور نبودن نظام کلاس درس	ضعف نهادهای آموزشی
نمره محور بودن	کنکوری شدن جامعه - اهمیت دادن به نمره و رتبه - جزوه به جای کتاب - بی اهمیتی به کتاب و محتوای آموزشی - نبود سیستم تشویق و پاداش	
فشار همتایی منفی	فشار همتایان برای مطالعه نکردن - ترویج عدم مطالعه توسط همتایان	
وجود یاورها و نگرش های ضد دانایی و معرفت	نگرش منفی نسبت به دانش - رواج خرافات و جادو - ناآگاهی نسبت به تاثیر مطالعه	جامعه ی ضد دانایی
بی توجهی به علوم انسانی و اندیشه گی	عدم توجه به فواید مطالعه - اهمیت دادن به رشته های مهندسی و تجربی - بی اهمیتی به اهل تفکر و اندیشه - باور به اینکه مطالعه مختص گروه خاصی - تقلید به جای اکتساب علم و دانش	
رواج فرهنگ ضد دانایی در سازمان ها	ندادن جایگاه به افراد باسواد و اهل علم - بی اهمیتی به افراد دانا در سازمانهای دولتی	
جایگزین شدن برای کتاب	صرف زمان زیادی در فضای مجازی - اعتیاد به فضای مجازی و موبایل - عادت دادن به سطحی نگری	نقش مخرب رسانه ها و فضای مجازی
دسترسی آسان	ارزان بودن اینترنت نسبت به کتاب - قابلیت استفاده در هر مکانی	
سرگرم کننده	محتوای متنوع دارد - جذابیت داشتن برای مخاطبان - بازی های موبایلی سرگرم کننده	
ضعف در سازمانهای فرهنگی	تعدد سازمان های فرهنگی - عدم هماهنگی سازمانهای فرهنگی - وجود مدیران غیر متخصص	ضعف سیاست گذاری و برنامه ریزی
فقدان چشم انداز و برنامه در حوزه فرهنگ و کتاب	عدم آشنایی مدیران به برنامه ریزی - فقدان برنامه برای توسعه کتاب و کتابخوانی - فقدان بودجه کافی در حوزه کتابخوانی - انجام کارهای روتین و بی اثر	
سیاست گذاری ارزش محور	نگاه ابزاری به فرهنگ - نگاه ارزشی به فرهنگ	

داشتن مشغله‌های زیاد فکری و ذهنی - دوشغله و چند شغله بودن مردم	دچار روزمرگی شدن افراد	سبک زندگی مدرن
داشتن گزینه‌های فراغتی متعدد - اولویت دادن به کالاهای مصرفی - مصرف کالاهای لوکس	ضعف فرهنگ فراغتی	
عادت کردن به تنبلی - سطحی نگری به مسائل	عادت به تنبلی و سطحی نگری	

الف- عوامل اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی

همه‌ی عواملی که باعث ضعف فرهنگ کتابخوانی در ایران شده‌اند، در یک جایگاه برای تاثیرگذاری قرار نگرفته‌اند. به طور مثال، قبل از ظهور فضای مجازی و رسانه‌های دیجیتال در ایران، وضعیت کتابخوانی مطلوب نبوده است. بنابراین درست نیست که فضای مجازی را عامل اصلی ضعف فرهنگ مطالعه در نظر بگیریم. در زنجیره پیچیده عوامل متعدد باید مشخص شود که کدام عوامل اصلی و کدام عوامل زمینه ساز و کدام یک تشدیدکننده آن است. در ادامه‌ی این بخش به تفکیک این عوامل و شناسایی اجزاء و عناصر آن پرداخته می‌شود.

کد نظری ۱- دافعه‌های فرهنگی

بحث محوری این پژوهش، ضعف فرهنگ کتابخوانی است؛ که مصاحبه‌شوندگان یا همان افراد خبره و مطلع دیدگاه‌های خود را راجع به چرایی و چگونگی آن بیان کرده‌اند. پژوهشگر هم با درک دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان اقدام به خلق و ایجاد مضامین و مفاهیم مرتبط با آن کرده است. درباره علل پایین بودن میزان کتابخوانی در جامعه ایران، صاحب‌نظران، و دست‌اندرکاران کتاب و کتابخوانی دلایل و عوامل متعددی را ذکر کرده‌اند. اولین مفهومی که از داده‌های ضعف کتابخوانی در ایران استخراج شده است، مفهومی به نام دافعه‌های فرهنگی است. در واقع دافعه‌ی فرهنگی مطالعه، آن خصلت‌ها و ویژگی‌های درونی و نهادینه شده‌ی فرهنگ است که مانع شکل‌گیری فرهنگ مطالعه می‌شود. این خصلت‌ها و ویژگی‌های فرهنگی چنان برجسته و شمولیت دارد که در رفتار عمومی قابل مشاهده است. دو ویژگی بسیار برجسته در فرهنگ ایرانیان که مانع از شکل‌گیری فرهنگ کتابخوانی می‌شود یا به عبارتی دافع فرهنگ مطالعه هستند، یکی غلبه فرهنگ شفاهی و دیگری جامعه‌گرایی یا جمع‌گرایی است. «اگر در جامعه ما کتاب خوانده نمی‌شود به این خاطر است که فرهنگ جامعه ما مبتنی بر ادبیات شفاهی است. از گذشته‌های دور مردم فرهنگ خود را از طریق زبان سینه به سینه منتقل کرده‌اند. این خصلت فرهنگی به سختی دچار تغییر می‌شود» (مشارکت‌کننده ردیف ۶).

در یک جامعه با غلبه فرهنگ شفاهی، مردم ارتباطات و تعاملات خود را از طریق زبان و گفتار انجام می‌دهند. حتی در چنین جامعه‌ای مردم اطلاعات خود را راجع به مسائل زندگی از طریق شنیدن و گوش دادن به صحبت‌های دیگران کسب می‌کنند. در چنین جامعه مطالعه و خواندن کتاب ارزش و جایگاهی ندارد.

امروزه این خصلت شفاهی بودن فرهنگ در مقابل فرهنگ کتبی همچنان مثل گذشته غالب است.

«در جامعه‌ی ما مردم حرفی و صحبت کردن با دیگران را به مطالعه کتاب ترجیح می‌دهند. شاید زمانی این خصلت مثبت و در جامعه بسیار کاربرد داشته، اما این دیگر یک خصلت فرهنگی مثبت نیست چون ما را از مطالعه و خواندن کتاب محروم می‌کند» (مشارکت‌کننده ردیف ۳)

از دیگر عوامل دورنی فرهنگ که فرهنگ مطالعه را دفع می‌کند، جمع‌گرایی است. در یک جامعه با ویژگی جمع‌گرایی فرد هویت خود را بیشتر از جامعه و جمع و گروه‌های اجتماعی می‌گیرد. در این جوامع، بریدن از خانواده و گسستگی از دوستان و خانواده آسیب‌آفرین است و به عنوان ناهنجاری اجتماعی قلمداد می‌گردد. در چنین جامعه‌ای فرد جایگاهی ندارد.

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

«در کشور ما فرد تمام هم و غم‌اش حفظ تعادل بین خود و جامعه‌اش است پس هرگز نیاز به مطالعه را احساس نمی‌کند. مردم در چنین جامعه‌ای هم، از فرد انتظار ندارند که جامعه و دوستان خود را رها سازد و ساعت‌های متمادی را چشم به ورق‌های یک کتاب بدوزد. زیرا مطالعه مستلزم جامعه‌گریزیست» (م. ۱۰).

جمع‌گرایی ویژگی جامعه‌ی ایران است که تبدیل به یک خصیصه‌ی فرهنگی شده است. این ویژگی به صورت مستقیم روی میزان مطالعه ما ایرانیان اثرگذار بوده است. «در جامعه‌ی ما شبکه‌ی روابط افراد چنان گسترده شده است که برای فرد فرصتی و فراغتی برای مطالعه کردن باقی نمی‌گذارد. وجه بسا از کم بودن زمان هم، برای ارتباط با دوستان و خویشاوندان خویش گله‌مند باشد» (م. ۷). به هر حال این خصلت جمع‌گرایی با شرایط مطالعه سازگاری ندارد. چون «مطالعه عملی گوشه‌گیرانه به معنای تام کلمه است. انسانی که به مطالعه روی می‌آورد، حرف نمی‌زند، کاری نمی‌کند، از انسانهای دیگر فاصله می‌گیرد، از محیط اطراف کناره می‌گیرد» (اسکارپی، ۱۳۷۶). بنابراین همچنان که مصاحبه‌شوندگان اظهار کرده‌اند دو خصلت فرهنگی، شفاهی بودن و جمع‌گرا بودن در فرهنگ مردم ایران می‌تواند به عنوان دافعه‌ی فرهنگ کتابخوانی در نظر گرفته شود.

کد نظری ۲- ناپایداری دوران کتابت

بررسی هر پدیده یا مسئله‌ی فرهنگی و اجتماعی، مستلزم داشتن یک نگاه تاریخی نسبت به آن مسئله است. در واقع، رویکرد تاریخی به مسائل مکمل هرگونه بررسی پدیده‌های اجتماعی است و بدون این رویکرد مطالعه هم ناقص خواهد بود. موضوع کتاب و کتابخوانی هم از این قاعده مستثنی نیست. یعنی یکی از دلایل ضعف فرهنگ مطالعه در ایران به شرایط سیاسی-اجتماعی حاکم بر دورانی برمی‌گردد که کتاب به عنوان یک رسانه ظهور کرد. در ادامه برخی از اظهارات مصاحبه‌شوندگان که دلالت بر این کد نظری دارد، بیان می‌شود.

«زمانی که کتاب وارد زندگی مردم شد، سواد مردم بسیار پایین بود، آنها توان نوشتن و خواندن نداشتند. از طرفی هم کتاب‌های خطی در ایران بسیار کم و نایاب بودن تا دوران قاجار که خیلی هم دور نیست، تعداد کتابهای موجود در کتابخانه‌ها حدود ۴۸ هزار جلد بوده است که نسبت به جمعیت و تعداد دانشمندان ایران بسیار کم بوده است. پس ما در طول تاریخ و از گذشته‌های دور اهل مطالعه نبوده ایم»^{۱۲} (م. ۵)

حکومت‌های خودکامه هم در طول تاریخ بر ایران حکمرانی کرده‌اند و در ضعف فرهنگ کتابخوانی تاثیرگذار بوده‌اند. «نوع حکومت در ایران از باستان تا دوران معاصر اغلب پادشاهی خودکامه بوده است. خوب مشخص است، حکومت‌های خودکامه با سواد و آگاهی مردم مشکل دارند و رعیتی بی‌سواد و مطیع می‌خواهند» (م. ۱۳) از طرفی دیگر این حکومت‌ها با افراد اهل کتاب و دانش همیشه مشکل داشته‌اند.

«در قدیم دانشمندان و اهل کتاب زندگی سختی داشته‌اند، چون هم از طرف حکومت و هم از طرف مردم مورد غضب و دشمنی واقع می‌شدند. اگر دانش و علم‌شان را در خدمت سلطان قرار نمی‌داند یا کشته می‌شدند و یا تبعید می‌شدند. مردم هم فقط به خرافات و چیزهای ماوراء الطبیعه باور داشتند. با چنین پیشینه ضد کتابی مشخص است که مردم با کتاب خو نمی‌گیرند» (م. ۱۵).

در مجموع و براساس اظهارات مصاحبه‌شوندگان می‌تواند گفت که اگر بنا بود در گذشته بستر مطالعه و خواندن کتاب فراهم شود، نه تنها این امر اتفاق نافتاده است؛ بلکه همین گذشته خود مانعی برای فرهنگ کتابخوانی بوده است. از طرفی مردم سواد کافی نداشته‌اند، کتاب به آسانی در دسترس مردم نبوده و حکومت‌های مستبد و خودکامه میانه خوبی با کتاب و اهل کتاب نداشته‌اند.

^{۱۲} - محسنیان راد معتقد است که بین مدت زمان اقامت غربی‌ها با ایرانیان در سه دوران ارتباطی (شفاهی، مکتوب، الکترونیک) تفاوت وجود دارد و از طرفی دیگر کیفیت ماندن در این دورانها هم با همدیگر متفاوت است. او در کتاب "ارتباط شناسی" می‌نویسد: «بدون در نظر گرفتن متغیر سواد، شاید بتوان کم توجهی نسبی ایرانی‌ها را به پیام‌های مکتوب چه در حد روزنامه، مجله و کتاب. چه در حد گزارش‌های اداری، نامه‌نگاری و ... ناشی از عواملی از جمله همین عدم اقامت کافی در کهنشان گوئنبرگ دانست» (محسنیان راد، ۱۳۶۹). وی معتقد است که اروپائیان ۳۸۰ سال در دوران کتابت ماندند ولی ایران بعد از ابتدای ورود اولین دستگاه چاپ به کشور تا ورود به دوران رسانه‌های الکترونیک تنها ۱۲۰ سال در دوران کتابت ماندند. البته باید در این ۱۲۰ سال متغیرهای سواد، فقدان نظام آموزشی و رواج خرافات و نوع حکومت‌های آن دوران را هم در نظر گرفت.

از طرفی هم دوران کتاب و رسانه‌های مکتوب با ظهور وسایل ارتباطی دیگر چندان دوام نداشته و مجموعه‌ی این عوامل تاریخی باعث شده کتابخوانی دچار ضعف شود و این شرایط بر عصر حاضر هم تاثیرگذار بوده است.

کد نظری ۳- ساختارهای اجتماعی نامناسب

ساختارهای اجتماعی نامناسب به عنوان یک کد نظری انتخاب شده که در سطح بسیار کلان قرار دارد. منظور از ساختارهای اجتماعی نامناسب، در واقع به نحوه سازماندهی و تنظیم روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در جامعه اشاره دارد که منجر به برخی عملکردها و کارکردهای نامناسب در جامعه خواهد شد. براساس تحلیل داده‌های این پژوهش هم یکی از عوامل اصلی ضعف در فرهنگ مطالعه، ساختارهای اجتماعی نامناسب در نظر گرفته شده است که برخی از اجزای آن باهم ناسازگاراند. «گرانی کتاب و مشکلات اقتصادی در جامعه باعث شده تا گرایش مردم به کتاب کمتر شود بطوریکه برخی از اقشار جامعه علیرغم آگاهی از اهمیت مطالعه و فواید کتاب و کتابخوانی توان مالی کافی برای خرید ندارند» (م. ۱۸). یکی از اجزاء ساختار اجتماعی که در ارتباط با ضعف فرهنگ مطالعه قابل بررسی است، وضعیت اقتصادی است که در اینجا به عنوان موانع اقتصادی مطالعه مفهوم سازی شده است. هرچند بسیاری از مصاحبه شونده‌گان به عامل گرانی کتاب، به عنوان یکی از عوامل ضعف کتابخوانی و مصرف کتاب عنوان کرده‌اند ولی واقعیت این است که عوامل اقتصادی هم در امر تولید، توزیع و مصرف و تقاضای کتاب تاثیر شایانی دارد.

«خرید کتاب با توجه به هزینه آن و فقدان فایده (مدرک‌گرایی، بی ارزش بودن دانایی، نبود شایسته‌سالاری، نداشتن پرستیژ و اعتبار اجتماعی و...)، برای مخاطب عقلانی صرفه اقتصادی ندارد. مگر اینکه با تغییر فرهنگی امر تملک کتاب و کتابخوانی را به عنوان یک ارزش فرهنگی و سرمایه فرهنگی مثل کشورهای توسعه یافته بجای هزینه فرهنگی جایگزین کرد» (م. ۱۴).

بسیاری از دست اندرکاران کتاب، یکی از مهمترین علت‌های پایین بودن کتابخوانی در ایران را قیمت بالای کتاب می دانند و گاه آن را با یک وعده غذا و... مقایسه می کنند و به همین دلیل کتاب‌های همراه، جیبی و با کیفیت نازل یا با تیراژ بالا را پیشنهاد می کنند. اما به نظر می‌رسد، این مساله نوعی توهم و فراقکنی برای بی توجهی به مساله اصلی یعنی مطالعه نکردن است. «هرچندان گرانی کتاب به عنوان یک عامل اقتصادی بر روی مصرف و کتابخوانی آن تاثیر دارد ولی تاثیر آن در ارتباط با سایر مناسبات اقتصادی قابل تحلیل است. چون بالا بودن هزینه‌های مصرفی خانوار باعث می‌شود، کتاب در سبد خرید خانوار حذف شود. یعنی اگر درآمد اقتصادی خانوارها بالا باشد، پس پول به اندازه خرید کتاب خواهند داشت» (م. ۱۷). بنابراین همچنان که مصاحبه شونده‌گان اشاره کرده‌اند گرانی کتاب باید در پیوند با اجزاء دیگر ساختار اجتماعی شود. مثل عدم شایسته‌سالاری در جامعه، غلبه‌ی ارزش‌های مادی‌گرا، رابطه دولت و ملت و نقش منفی خانواده در عادت نکردن و عادت ندادن به مطالعه بررسی شود.

«امروز دیگر داشتن کتاب، مطالعه کتاب، دانایی، فهمیدن و مراجعه به کتابخانه و امانت کتاب در ارزیابی‌های اجتماعی دیگر ارزش تلقی نمی‌شوند؛ بلکه داشتن خودروی خارجی، املاک و مستغلات، فیزیک بدنی مناسب و مصرف تظاهری کالاهای مادی بواسطه داشتن پول ارزش اجتماعی تلقی می‌شود. همین موضوع در دوران دانشجویی نیز نمود عینی دارد بطوریکه دانشجویان برای خرید کالاهای لوکس و بی ارزش و سایر هزینه‌های غیر اولویتی هزینه می‌کنند ولی برای عضویت در کتابخانه و خرید کتاب حتی زمانی که الزام آور هم باشد حاضر نیستند هزینه کنند» (م. ۱۰).

تغییرات فرهنگی و ارزشی از دیگر عوامل ساختاری است که بر مصرف کتاب و کتابخوانی تاثیرگذار بوده است. امروزه در جامعه‌ی ایران ارزش‌های مادی اولویت جامعه هستند و فرهیختگی و کالاهای فرهنگی به عنوان ارزش‌های فرامادی یا معنوی جایگاهی در در بین مردم جامعه ندارند. اتفاقا موجی از فرهیختگی و ارزش قائل شدن برای آموزش و هجوم به دانشگاهها که در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ ظهور کرد، به واسطه نگاه شغلی و اقتصادی به علم بوده است. اکنون این موج آرام شده و دانشگاه چندان مقبول و مطلوب افکار عمومی نیست.

«والدینی که خود کتاب مطالعه نمی‌کنند، فرزندان خود را به مطالعه و خواندن کتاب تشویق نمی‌کنند؛ چگونه می‌توان انتظار داشت در چنین خانواده‌ای عادت به مطالعه نهادینه شود؟ حالا اگر والدین خانواده‌ای تحصیلات نداشته باشند و

شغل آنها آزاد باشد، چندان جای نقد نیست. ولی متأسفانه در خانواده‌ها با تحصیلات عالی و شغل‌های آموزشی و کارمندی هم بیگانگی با کتاب حاکم است» (م. ۱۱).

بنابر اظهار این مصاحبه‌شونده خانواده هم در ساختار اجتماعی نقش بسزایی در تقویت یا ضعف فرهنگ یک جامعه دارد. روش تربیتی و آموزشی و نگرش والدین در رابطه با مطالعه و کتابخوانی، سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، همگی نقش بسزایی در عادت به کتابخوانی دارند.

عوامل سیاسی و نوع رابطه دولت و ملت از جمله عوامل ساختاری دیگری است که بر میزان مطالعه به صورت مستقیم و غیرمستقیم تأثیرگذار است. یکی از تأثیرات مستقیم نهاد حاکمیت بر میزان استفاده از کتاب و کتابخوانی به اعتماد شهروندان به دولت و نظام سیاسی مربوط می‌شود. بطوریکه دولت با کنترل و ممیزی نشر کتاب به نوعی با غربالگری و مدیریت نشر کتاب، از بخشی از مخاطبان امکان مطالعه و نشر کتاب را می‌گیرد که در صورت تداوم این امر به نوعی فضای بی‌اعتمادی شکل می‌گیرد.

«بی‌اعتمادی دولت به ملت و متقابلاً ملت به دولت، موجب بسته شدن فضای فرهنگی کشور می‌شود و همین مساله سبب می‌شود قدرت مانور از نویسندگان سلب شود. بسته بندی فرهنگ سبب شده است نویسندگان نتوانند در حیطه‌ی عمل خود بخوبی مانور دهند و رفته رفته خنثی‌نویس می‌شوند و این خنثی‌شدگی سبب می‌شود که همیشه مخاطب، جلوتر از نویسنده و اهل قلم حرکت کند» (م. ۱۵).

علاوه بر این،

«اگر شکاف بین دولت و ملت در جامعه‌ای زیاد باشد، ملت نسبت به توصیه‌ها و برنامه‌های دولت در حوزه ترویج کتابخوانی هم با دیده بی‌اعتمادی و بدبینی نگاه می‌کنند و یقیناً به توصیه‌ها و برنامه‌های دولت اعتنایی نمی‌کنند. این وضعیت بر ضعف فرهنگ کتابخوانی تأثیرگذار خواهد بود» (م. ۳).

شاید یکی از دلایل عدم موفقیت برنامه‌ها و فعالیت‌های دولت در ترویج فرهنگ کتاب در عصر حاضر هم به همین شکاف بین دولت و ملت ربط دارد. مردم به دولت اعتماد ندارند و این بی‌اعتمادی باعث بی‌اثر شدن برنامه‌های دولت برای ترویج فرهنگ خواندن در جامعه است. عنصر دیگری که جزو ساختارهای اجتماعی نامناسب است و روی ضعف فرهنگ کتابخوانی تأثیری مستقیم دارد، فقدان یک سیستم شایسته‌سالاری در جامعه است.

«قاعدتاً کسانی که کتاب می‌خوانند، باید مزیتی نسبت به کسانی که کتاب نمی‌خوانند داشته باشند؛ این مزیت و برتری باید در یک سیستم گزینش به نام شایسته‌سالاری فرصت انتخاب شدن و بهره‌مند شدن از یک سری مزایا را بدهد. اما متأسفانه در کشور ما شاهد این هستیم که این افراد نه تنها بهره‌ای از فرهیختگی خود نمی‌برند بلکه به شیوه‌های مختلف منزوی می‌شوند. دیگرانی که این وضعیت را می‌بینند، رغبت و تمایلی به کتاب و کتابخوانی نخواهند داشت. چون پخمه‌ها بر نحبه‌ها برتری دارند» (م. ۳).

در نهایت می‌توان عوامل فوق را چنین تفسیر کرد که در یک نظام اجتماعی گاهی ساختارهای اجتماعی نامطلوب چنان درهم تنیده می‌شوند و با هم ارتباط برقرار می‌کنند که ضعف‌های فرهنگی را تشدید و بازتولید می‌کنند. این وضعیت در ضعف فرهنگ کتابخوانی به خوبی خود را نشان می‌دهد. بدون شک به غیر از عواملی که مصاحبه‌شوندگان اشاره کرده‌اند و به ساختارهای نامناسب اجتماعی دلالت داشته‌اند می‌توان موارد دیگری هم اضافه کرد. از جمله‌ی این عوامل ضعف در سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی است. به هر حال همچنانکه قبلاً بیان شد، در جامعه‌شناسی خواندن بیشتر تمرکز روی ساختارهای اجتماعی است. ولی واقعیت این است ساختارهای اجتماعی به تنهایی عامل اصلی و تعیین‌کننده فرهنگ مطالعه نیست.

ب- عوامل زمینه ساز ضعف فرهنگ کتابخوانی

کد نظری ۴- سیاست‌های غلط در حوزه نشر و کتاب

یکی از کدهای نظری که از کدهای کانونی استخراج شده، سیاست‌های غلط در حوزه نشر و کتاب است. این سیاست‌ها به شیوه‌های مختلف توسط سیاست‌گذاران دولتی اعمال می‌شوند. این سیاست‌ها تأثیر مستقیم بر ضعف فرهنگ مطالعه در کشور را ندارند، بلکه در امتداد عوامل اصلی زمینه را برای ضعف فرهنگ کتابخوانی فراهم کرده‌اند.

یکی از دلایل پایین بودن میزان کتابخوانی به شیوه‌های حمایتی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برمی‌گردد. مدت هاست که کتاب‌هایی مورد حمایت هستند که فرهنگ رسمی جامعه و نه فرهنگ واقعی آن را ترویج می‌کنند. اما در جامعه نوعی اعتراض به این ترویج و آن فرهنگ وجود دارد و لذا کتاب‌های ترویج و منتشر می‌شوند که کمتر خواننده می‌شوند. تاکید بیش از حد به نظام نشر و تولید کتاب از طرف دولت و در راستای ارزش‌های مورد قبول آن می‌باشد، در دهه‌های مختلف و بی‌توجهی به مصرف کتاب و حوزه عمومی جامعه یکی از سیاست‌های نادرست دولت یا ناقص دولت در حوزه کتاب و ترویج کتابخوانی است. این سیاست که رویکردی ارشادی دارد تا آگاه‌سازی و اقتناع مدتهاست در اداره‌ی فرهنگ و ارشاد پیاده می‌شود و دستاوردی جز دور کردن مردم از کتاب و کتابخوانی نداشته است» (م. ۱۰).

تأثیر غیرمستقیم نهاد سیاسی بر امر کتاب (نشر، توزیع و عرضه آن) از طریق دو متغیر ممیزی کتاب و حمایت‌های مالی می‌باشد، که نتایج منفی فرهنگی اجتماعی به همراه دارد. به این صورت که با سرمایه‌گذاری بر بخشی از موضوعات و ارائه تسهیلات به آن بخش باعث محدود کردن برخی از موضوعات و عدم ارائه تسهیلات برای برخی حوزه‌های می‌شوند. با این نوع تصمیم‌گیری‌های سیاسی در حوزه کتاب، به نوعی با اتلاف منابع اقتصادی مواجه می‌شویم. در چنین وضعیتی بخش عمده‌ای از منابع به سمتی هدایت می‌شود که خواننده و مخاطب به اندازه هزینه‌کرد ندارد. لذا با دستکاری ذائقه خوانندگان و یا بی‌توجهی به ذائقه و نظر مخاطبان، نه تنها امکان جذب مخاطب فراهم نمی‌شود، بلکه با ریزش مخاطب و عدم رغبت مردم به مطالعه روبرو خواهیم بود. از دیگر سیاست‌های نادرست در حوزه کتاب که بر روی ضعف فرهنگ کتابخوانی تأثیرگذار است، کمبود فضای فیزیکی کتابخانه‌ها و توزیع نامناسب جغرافیایی کتابخانه‌ها برحسب جمعیت و مناطق مختلف است. «توزیع جغرافیایی کتابخانه‌های عمومی و دسترسی شهروندان به کتابخانه‌های عمومی از جمله دیگر عوامل تأثیرگذار در ضعف گرایش به استفاده از کتاب و کتابخوانی است. چرا که یکی از عوامل مهم در گرایش به مطالعه، دسترسی آسان به کتابخانه و امانت کتاب است. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد اولاً توزیع کتابخانه برحسب جمعیت کافی نبوده و ثانیاً توزیع کتابخانه‌ها برحسب مناطق مختلف یکسان نبوده و برحسب شهر و روستا متفاوت می‌باشد. با فرض ثابت بودن سایر عوامل می‌توان گفت که در صورت سهولت دسترسی به کتاب و کتابخانه می‌توان انتظار داشت که گرایش شهروندان به امر مطالعه و کتابخوانی بیشتر خواهد بود.

«محدود بودن کتابخانه‌های محلی و کامل نبودن موضوعات کتاب‌های مراکز تحصیلی از دلایل نبود گرایش به مطالعه عنوان شده است» (م. ۱۸).

علاوه بر توزیع نامناسب کتابخانه‌ها، وجود کتابخانه‌های ناقص و نبود کتابدار در کتابخانه‌های عمومی می‌تواند در ایجاد انگیزه و گرایش مردم به مطالعه و مراجعه به امانت کتاب موثر باشد.

«کتابداران، بیشتر با افرادی سر و کار دارند که خود این افراد، عادت به مطالعه داشته و کتابخوان هستند، پس باید بتوانند با در اختیار قرار دادن منابع لازم، نیازهای این قشر را برآورده کنند» (م. ۱۷).

همچنین،

«ناکارآمدی کتابخانه‌های عمومی و عدم مجهز شدن آنها به امکانات روز و ضعف ارتباط نهاد کتابخانه‌های عمومی متن جامعه عاملی قوی در ضعف فرهنگ مطالعه و کتابخوانی است» (م. ۱۹).

همچنان که مصاحبه‌شونده‌های فوق اظهار نموده‌اند فقدان کتابخانه و عدم مدیریت صحیح این مراکز می‌تواند زمینه‌ساز ضعف فرهنگ کتابخوانی باشد. به هر حال نقش فضاهای فرهنگی در توسعه و ترویج فرهنگ مطالعه غیر قابل انکار نیست. اما این به معنای آن نیست که به صرف وجود کتابخانه می‌توان ادعا کرد که کتابها خواننده می‌شوند. مشاهدات میدانی پژوهشگران این مقاله در شهر ارومیه گویای این است که توزیع کتابخانه‌ها برحسب محلات، مناطق مختلف شهری و روستایی به نسبت جمعیت متناسب و عادلانه نبوده است. همچنین برخی از کتابداران کتابخانه‌ها از کاهش عضویت شهروندان در کتابخانه و کاهش تعداد امانت کتاب‌ها توسط اعضا گلایه می‌کرده‌اند. حتی آنها اظهار می‌کردند که کتابخانه‌ی آنها بیشتر یک قرائت‌خانه است و مراجعه‌کنندگان اغلب دانش‌آموزان کنکوری هستند که از فضای قرائت‌خانه استفاده می‌کنند. این موضوع گواهی بر این ادعاست که فقدان کتابخانه‌ها عامل اصلی ضعف در فرهنگ مطالعه نیستند، بلکه زمینه‌ساز خواندن هستند. نشر خارج از برنامه و انبوه کتاب منجر به بروز مشکل تراکم و حجم زیادی کتاب بدون مطالعه شده است، بطوریکه حمایت‌های نادرست و بی‌رویه در چاپ کتاب‌ها

باعث وجود انبوهی از کتاب‌های بدون خواننده شده است. این مساله در درازمدت به بی‌اعتمادی خواننده به کتاب چاپ شده منجر شده است.

«کتاب‌های انبوهی، بدون این که مخاطب داشته باشد به بازار سرازیر شده است و این مساله به بازار کتاب صدمه می‌زند.

بعلاوه این تولید انبوه باعث سردرگم شدن مخاطب می‌شود» (م.۱۲).

همچنین فعالیت نویسندگان و مترجمانی که حرفه‌ای نیستند و در این عرصه ماندگار نمی‌شوند، باعث می‌شود به بحران مخاطب دامن زده شود.

«خیلی از ناشران اگر (حتی) اثر ارزشمندی را چاپ می‌کنند، صرفاً هدف آنها چاپ کردن کتاب است و ارزشمند بودن آن

کتاب برایشان اهمیتی ندارد. در نتیجه وقتی خواننده آثار دلخواه خود را در بازار کتاب پیدا نمی‌کند، از کل بازار دلسرد

می‌شود» (م.۹).

مشکل کتاب‌نویس‌های ضعیف و پدیده کتابسازی بدون مساله: کتاب به عنوان یک کالای فرهنگی همانند سایر کالاها (تولید کننده خوب) می‌خواهد ولی،

«امروز در جامعه ما پدیده کتابسازی در تمامی سطوح حتی در محافل آکادمیک نیز امری شایع شده است. این امر به

افت کیفیت محتوی کتابهای تولیدی و فقدان مساله در کتاب‌های منتشرشده منجر شده است» (م.۱۲).

لذا انتظار هم این است که کالاهای فرهنگی بی کیفیت همانند سایر کالاها خریدار و متقاضی نداشته باشد. ضعف تبلیغات برای کتاب ضعف دیگری است.

«کتاب کالایی است که حداقل تبلیغات برای آن انجام می‌شود. درباره همه مسائل ارقام نجومی برای تبلیغات خرج می‌شود،

ولی در مورد کتاب این اتفاق نمی‌افتد. علیرغم وجود امکانات جدید اطلاعاتی و ارتباطی برای ترویج کتابخوانی و اطلاع

رسانی در باره کتاب‌ها، اقدام آنچنانی در این عرصه صورت نمی‌گیرد» (م.۵).

کم بودن تعداد کتابفروشی در سطح کشور و توزیع نامناسب ناشران در سطح استان‌ها و شهرها عامل دیگری است که بر ضعف فرهنگ کتابخوانی در کشور ما افزوده است.

«با وجود تولید سالیانه پنجاه هزار عنوان کتاب در کشور، یکی از راههای رونق کتاب و کتابخوانی در کشور، ایجاد کتابفروشی

های زنجیره‌ای است که اگر ایجاد شود بسیار می‌تواند در این زمینه موفق باشد» (م.۱۲).

هدایتی و رکن آبادی هر کدام در تحقیقی جداگانه به این ضعف اشاره کرده‌اند که تایید دیدگاههای مصاحبه‌شوندگان است. «در

تهران از ۴۰۰ هزار واحد صنفی فقط ۱۰۰۰ کتابفروشی وجود دارد و این زینده نیست. نکته دیگر این که وجود تعداد ۳۸۶۹

ناشر و کتابفروشی در تهران و در مقابل ۲۳۵۵ ناشر و کتابفروشی در کل شهرستانهای ۳۱ استان کشور حکایت از توزیع نابرابر

امکانات فرهنگی در حوزه چاپ و نشر در کشور دارد. و البته لزوم توجه و سیاستگذاری هدفمند برای ایجاد شرایط عادلانه‌تر در

سطح کشور را یاد آور می‌شود» (هدایتی، ۱۳۹۳). ناشران شهرستان‌ها ضعیف‌تر از تهرانی‌ها هستند. ۷۵ درصد آثار چاپی در

تهران چاپ می‌شوند و ۲۵ درصد بقیه در کل کشور که البته ۱۲ درصد در قم و حدود ۲ تا ۳ درصد در مشهد و تبریز و بقیه

کشور کلاً ۷ تا ۸ درصد است (رکن‌آبادی، ۱۳۹۵؛ کبیری، ۱۳۹۶). در مجموع می‌توان گفت که در کشور ما سیاست‌گذاری در

حوزه کتاب نه تنها موفق نبوده، بلکه به عنوان عاملی زمینه‌ساز در ضعف فرهنگ مطالعه محسوب می‌گردد. سیاست ارشادی و

حمایت مادی و معنوی از برخی موضوعات کتاب و محدود کردن چاپ برخی کتابها زمینه را برای بی‌رغبتی مردم برای مطالعه

کتاب فراهم می‌کند. درچنین وضعیتی کتابهایی که چاپ می‌شوند اگر با دغدغه، نگرانی‌ها و حتی ذائقه مطالعاتی مردم همسو

نباشند، خوانده نمی‌شوند.

کد نظری ۵- ضعف نهادهای آموزشی

اسم کتاب با اسم نهادهای آموزشی چون آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها عجین شده است. به این معنا که هر وقت اسم این دو

نهاد آموزشی ذکر شود، ناخودآگاه ذهن ما به سمت کتاب و کتابخوانی هم خواهد رفت. بنابراین اگر ضعفی در فرهنگ کتابخوانی

وجود دارد باید این ضعف را به این نهادهای آموزشی ربط داد. درواقع اگر کتاب در منزل خود که نهادهای آموزشی می‌باشد،

اهمیت و جایگاه خود را از دست دهد دیگر امیدی به زنده کردن آن توسط عموم مردم نیست. پس اگر وضعی در فرهنگ کتابخوانی در کشور وجود دارد باید به این موضوع پی برد که این ضعف منوط به نهادهای آموزشی است.

«توسعه بی‌رویه و بی‌حد و حصر آموزش عالی به لحاظ کمی در جامعه و عدم توجه به کیفیت آموزش عالی منجر به توده‌وار کردن مدارک علمی و تقلیل ارزش دانایی و مهارت شده است. این مساله که نظام آموزشی و دانشگاهی نمره محور و مدرک محور است و به مساله کتابخوانی و مطالعه خارج از کتاب بی توجه است و دانشجویان و دانش‌آزموزان را به جزوه نویسی تشویق می‌کند، و از آنها تحقیق نمی‌خواهند؛ لذا دانشجو بجای خرید و مطالعه کتاب و یا امانت کتاب از کتابخانه با خرید جزوه کپی شده بصوت جزئی از کتاب، ارزش کتاب از بین رفته و روح کتاب خدشه‌دار می‌شود» (م. ۳).

بعد از استخدام و اشتغال آموخته‌های دانشگاهی در هیچ مرحله‌ای مورد سوال یا پرسش نیست بلکه استخدام و بکارگیری با ملاک‌های غیر از آموخته‌های تخصصی دانشگاهی صورت می‌پذیرد.

«شواهد تجربی نشان می‌دهد دانشجو در طول چهارسال دوره کارشناسی ۱۳۵ واحد درسی می‌گذراند و خیلی کم هستند دانشجویانی که بعد از فارغ التحصیلی با ۱۰ جلد کتاب از خوابگاه بروند و میزان عضویت و مراجعه به امانت کتابخانه‌های دانشگاهی نیز وضعیت بهتری ندارد» (م. ۱۷).

لذا در پرتو تسلط مدرک‌گرایی در جامعه، در دوره دانشجویی و در دانشگاه نیز فرهنگ مطالعه درونی نشده و به نوعی بیگانگی تحصیلی و مطالعه‌ای با فاصله‌گیری از کتاب تشدید می‌شود.

«اصلی‌ترین وظیفه در اشاعه کتابخوانی در هر جامعه‌ای بر عهده مدارس و نظام آموزش و پرورش آن جامعه است. اگر دانش‌آموز در مدرسه با کتاب آشنا شده و لذت مطالعه و افزایش معلومات عمومی را درک کند؛ از همان ابتدای شکل‌گیری شخصیت شان با مطالعه خو می‌گیرند. ولی نظام تعلیم و تربیت ما با تاکید مفرط بر امر برگزاری کنکور و تست‌زنی و با تاکید بر کلاس‌های تقویتی و کتاب‌های کمک درسی با هدف‌گذاری برای کنکور سراسری دانشگاهها و اخیراً آزمون‌های مدارس استعداد‌های درخشان و نمونه دولتی و سایر مدارس خاص به نوعی دانش‌آموزان را از پژوهش، تفکر و مطالعه و نوشتن در خصوص موضوعی خاص دور کرده است» (م. ۱۱).

یکی از نهادهای آموزشی تاثیرگذار در فرهنگ مطالعه، آموزش و پرورش است. ساختار آموزش و پرورش معیوب است چرا که در امر تربیت، آموزش و نهادینه کردن فرهنگ کتاب و کتابخوانی، ایجاد علاقه و گرایش در دانش‌آموزان برای مطالعه، آموزش و هدایت برای تفکر و تدبیر و مطالعه ضعیف عمل کرده است.

«عقیم کردن دانش‌آموزان به لحاظ تفکر و پژوهش با تاکید بیشتر بر آزمون‌های تستی/ کتاب‌های کمک درسی از جمله کلاغ، از سیر تا پیاز و... به نوعی مانع از شکل‌گیری مساله و نیاز به مطالعه در ذهن دانش‌آموزان می‌شود. امروزه دنیای دانش‌آموز سراسر حضور در کلاس‌های تقویتی و استفاده از کتاب‌های کمک درسی شده است که عمدتاً به صورت یک بسته آماده در اختیار کودک قرار می‌گیرد. با این وضعیت نمی‌توان دانش‌آموزی را پیدا کرد که سراغ کتاب‌های غیر درسی و مطالعه آزاد برود» (م. ۶).

«هنوز آموزش و پرورش ما نتوانسته است مفهوم و گزاره کتاب یار مهربان است و تنها راه توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، مهارت‌آموزی و کارآفرینی و... نتوانسته عملیاتی کند و دانش‌آموز و حتی معلم را با کتاب عجین کند. معلمی که خود با مطالعه بیگانه است چه انتظار هست که دانش‌آموزی تربیت کند که به کتاب علاقمند باشد» (م. ۱۱).

البته نباید از نقش همالان و همتایان هم در ضعف فرهنگ مطالعه غافل شد. چون همتایان و دوستان در دانشگاه و مدرسه بسیار روی همدیگر تاثیر می‌گذارند.

«زمانی که همتایان و دوستان فرد علاقه‌ای به خواندن کتب ندارند، این بی‌علاقه‌ای را به بقیه منتقل می‌کند، که این می‌تواند الهام‌بخش برای دیگران باشند و آن‌ها را به خواندن کتب سوق می‌دهد. این وضعیت امروزه هم در مدارس و هم در دانشگاهها حکمفرماست» (م. ۵).

نهادهای آموزشی، از جمله مدارس و دانشگاه‌ها نقش بسیار مهمی در ترویج مطالعه و کتابخوانی دارند. این نهادها می‌توانند با ایجاد فضاهای مناسب برای مطالعه، ترویج فرهنگ کتابخوانی، ارائه کتب و منابع متنوع و جذاب، تشویق دانش‌آموزان و دانشجویان به مطالعه و اهمیت دادن به کتابخوانی، نقش مهمی در کاهش مشکلات مربوط به کمبود مطالعه و کتابخوانی دارند. به طور کلی، نهادهای آموزشی می‌توانند با ایجاد فرصت‌ها و شرایط مساعد برای مطالعه و کتابخوانی، اهمیت و ارزش این

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

عمل را به دانشجویان و دانش‌آموزان انتقال دهند و به کاهش مشکلات مربوط به کمبود مطالعه و کتابخوانی کمک کنند. اما در کشور ما نهادهای آموزشی بسیار ناکارآمد شده‌اند و بیشتر به دستگاه ایدئولوژیک تبدیل شده‌اند تا یک نهاد توسعه یافته. پس در چنین نهادهایی کتاب و خواندن آن روز به روز کم رونق می‌شود، چیزی که امروزه در مدارس و دانشگاهها شاهد آن هستیم.

کد نظری ۶- جامعه‌ی ضد دانایی

از دیگر عوامل تاثیرگذار در شکل‌گیری مساله ضعف فرهنگ مطالعه و کتابخوانی رواج ضدیت با دانش و دانایی در جامعه است. در واقع، جامعه ضد دانایی جامعه‌ای است که ارزش‌های دانش، تحصیلات، و پژوهش را کمتر از سایر ارزش‌ها قرار می‌دهد. در چنین جامعه‌ای گاه فراتر از اینها با دانش و دانایی ضدیت هم می‌شود و به شدت آن را ترد می‌کنند.

«در کشور ما نگاه بدبینانه و منفی نسبت به دانش و تحصیل آن وجود دارد. هنوز در سطح فرهنگ عمومی جامعه ما خرافات و باور به جادو و طلسم ارزش بیشتری نسبت به واقعیات علمی دارد. خوب در این جامعه، اهمیت دانش و تحصیلات کاهش می‌یابد و ممکن است افراد با انکار یا نادیده گرفتن اطلاعات و دانش را عمداً به ارزش‌های دیگر ترجیح دهند» (م. ۶). ارتباط جامعه‌ی ضد دانایی با فرهنگ مطالعه در این نکته پنهان است که در جامعه‌ی ضد دانایی فرهنگی رواج دارد که در نگاه مردم ارزش دانش و تحصیلات کمتر از ارزش‌های دیگری مانند ثروت یا قدرت است.

«تجربه جوامع توسعه یافته غربی در تحول و توسعه نشان می‌دهد که در چنین جوامعی ارزش علوم انسانی بیشتر و مقدم بر علوم دقیقه مهندسی بوده است و پیشرفت در حوزه علوم طبیعی و مهندسی نیز با تحول و تغییر در حوزه اندیشه و علوم انسانی اتفاق افتاده است. ولی در جامعه ایران این نسبت وارونه است و به نوعی علوم مهندسی در تماممقاطع با ارزش تر از علوم انسانی است. لذا برای تولید ماشین و ابزار هزینه می‌شود ولی برای تربیت انسان و اندیشه انسان هزینه نمی‌شود و به تبع آن سلسله‌مراتب علوم نزد مردم جایگاه متفاوتی پیدا می‌کند» (م. ۱۲).

در جامعه ایران بروز ضعف فرهنگ مطالعه به عنوان یک واقعیت تاریخی و یک پدیده تاریخی به پایین بودن سطح سواد در فرهنگ، باور نادرست در خصوص رابطه ذهن و عین یا بعبارت دیگر نسبت علوم انسانی با علوم مهندسی و فنی که لازمه توسعه و پیشرفت اقتصادی است، برمی‌گردد. از طرف دیگر،

«در کشور ما این تفکر وجود دارد که مطالعه کتاب صرفاً مال رشته‌های خاصی چون فلسفه و علوم اجتماعی و انسانی است. سایر رشته‌های پزشکی و مهندسی نیازی به مطالعه ندارند چون آنها باید تجربی و عملی کار کنند. خوب با این تفکر عده‌ای کثیری خود را از کتاب جدا می‌کنند. تازه کار به اینجا هم ختم نمی‌شود. چون آنها رشته‌هایی که با اندیشه و نظریه سروکار دارند را رشته‌هایی بیپوده و سردرگم در بازی‌های زبانی می‌بینند» (م. ۱۳).

علاوه براین، در سازمانهای دولتی هم نه باوری به رشته‌های علوم انسانی ندارند و به افرادی که در این رشته‌ها تحصیل کرده‌اند اهمیتی نمی‌دهند و پست‌های اداری با تخصص علوم انسانی را اغلب به افرادی می‌دهند که در این زمینه تخصصی ندارند. اینها نشان می‌دهد در جامعه‌ی ما دانش و دانایی هیچ جایگاهی ندارد و افراد دانا به شدت منزوی و طرد می‌شوند. در مجموع و باتوجه به داده‌های حاصل از مصاحبه با افراد مطلع در زمینه کتاب و کتابخوانی می‌توان گفت سه عامل سیاست‌های غلط در حوزه نشر و کتاب، ضعف نهادهای آموزشی و جامعه‌ی ضد دانایی به عنوان عوامل زمینه‌ساز ضعف فرهنگ مطالعه در ایران می‌باشند. این عوامل اگر با عوامل اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی ترکیب شوند، پیامدهای مخربی برای فرهنگ خواهند داشت که یقیناً کتاب یکی از ابزارهای فرهنگ است. در خصوص عوامل زمینه ساز باید این نکته را اضافه کرد که این عوامل ممکن است محصول عوامل اصلی باشند.

ج- عوامل تشدید کننده ضعف فرهنگ کتابخوانی

کد نظری ۷- نقش مخرب رسانه‌ها و فضای مجازی

رسانه‌ها و فضای مجازی می‌توانند تأثیرات متنوعی بر روی عادت‌ها و علاقه‌های افراد به خواندن کتاب‌ها داشته باشند. این تأثیرات می‌تواند مثبت یا منفی باشد. اما در کشور ما بنا به دلایلی که پیش‌تر ذکر شده است بیشتر تأثیر منفی بر فرهنگ

کتابخوانی گذاشته است. در ادامه به برخی از تأثیرات منفی رسانه‌ها و فضای مجازی از نگاه مصاحبه‌شوندگان بر کتابخوانی اشاره می‌شود.

«توسعه فضای مجازی و استفاده از ابزارهای الکترونیکی و شبکه‌های مجازی می‌تواند یکی از عوامل تشدید کننده بر گرایش به مطالعه و استفاده از کتاب در جامعه باشد. برای مثال سرانه مطالعه در جامعه ما حدود ۱۸ دقیقه در طول شبانه روز است ولی میزان استفاده از فضای مجازی و ابزارهای الکترونیکی برای ارتقای آگاهی در بین شهروندان جامعه ما بیشتر از سایر جوامع است لذا به نظر می‌رسد این ابزار هم بدلیل سهولت دسترسی و هم ارائه آسان، ارزان بودن و... جایگزینی برای کتاب و مطالعه شده است» (م. ۸).

به نظر می‌رسد فرهنگ استفاده از ابزار الکترونیکی مطالعه در همه جوامع و از جمله در کشور ما در حال چیرگی است و گرایش جوانان به سمت کتاب‌های الکترونیکی و استفاده از فضای مجازی که امکان دست یافتن به مطالب مورد نیاز را تسهیل کرده است، بیشتر شده است.

«عصر دیجیتال، شبکه‌های تعاملی و شبکه‌های ارتباطی موبایلی هر چقدر بر سادگی و راحتی ارتباطات تأثیر گذاشته به همان اندازه نیز بر سطحی شدن مطالعات اثرگذار بوده است به‌گونه‌ای که امروز شبکه‌های اجتماعی را یکی از بزرگ‌ترین آفات بر مطالعه و سطح سواد اجتماعی می‌دانند. امروزه در فضای مجازی کشور ۴۸ میلیون کاربر وجود دارند که روزانه رقم قابل توجهی از وقت خود را صرف مطالعه متون و محتوای ارسالی در فضای مجازی میکنند که این رقم از ۱ ساعت تا بالای ۱۰ ساعت برای کاربران مختلف ثبت شده است که در فضای مجازی فعالیت‌های مختلفی از جمله بازی و گیم، مطالعه درسی و غیردرسی، سرگرمی و... را انجام می‌دهند» (م. ۱۴).

در مجموع باید گفت که نقش رسانه‌های جدید و فضای مجازی بر مطالعه و کتابخوانی، نقشی دوگانه است. با این تفسیر که از یک طرف، فضای مجازی و اینترنت، نقش بسیار مهمی در افزایش میزان مطالعه و کتابخوانی دارد. چرا که این فضاها به افراد امکان می‌دهند تا به راحتی به منابع و کتب مختلف دسترسی پیدا کنند، با دیگران درباره کتب و مطالب مورد علاقه خود بحث و گفتگو کنند و از تجربیات و دیدگاه‌های دیگران در مورد کتب و مطالب مختلف استفاده کنند. استفاده از فضای مجازی و اینترنت، هر چند که می‌تواند در افزایش میزان مطالعه و کتابخوانی کمک کند، اما در عین حال ممکن است در کاهش کتابخوانی نیز نقش داشته باشد. به نظر می‌رسد که نوع تأثیری که فضای مجازی و رسانه‌های جدید بر مطالعه دارند بیشتر به ظرفیت‌های فرهنگی یا همان عوامل اصلی مطالعه بستگی دارد. در کشور ما که از درون نظام فرهنگی و بنیان‌های اجتماعی با کتاب بیگانه است، به یقین ظهور چنین ابزارهایی ضعف فرهنگ مطالعه را بحرانی‌تر خواهد کرد.

کد نظری ۸- ضعف سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی

به طور کلی، ضعف سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی می‌تواند باعث کاهش توجه به فرهنگ مطالعه، کاهش دسترسی به منابع دانشی و کاهش انگیزه افراد برای مطالعه شود. برای تقویت فرهنگ مطالعه، نیاز به سیاست‌های موثر، برنامه‌های کارآمد و توجه به ارتقاء زیرساخت‌های فرهنگ مطالعه است.

«در کشور ما به خاطر اینکه سازمان‌های متعدد فرهنگی داریم، مشخص نیست متولی اصلی کتاب و کتابخوانی چه سازمانی است. همین مسئله باعث شد هیچ سازمانی مسئولیت ضعف فرهنگ کتابخوانی را به عهده نگیرد. بنابراین مسئله مهمیه عنوان ضعف فرهنگ کتابخوانی نیاز به مدیریت و برنامه‌ریزی دارد؛ اما معلوم نیست که این وظیفه به عهده کدام سازمان است؟» (م. ۱۷).

این فقدان برنامه برای ترویج کتاب و کتابخوانی باعث می‌شود بودجه‌ای به این بخش هم اختصاص پیدا نکند و به برنامه‌های روتین و بدون خروجی برای این بخش اکتفاء کنند. از طرفی دیگر هم مدیران فرهنگی هم نه آشنایی با برنامه‌ریزی فرهنگی دارند و نه باوری به آن دارند.

«هنوز بخش‌های مختلف فرهنگی - تربیتی و آموزشی در جامعه با هم سازگاری و هماهنگی ندارند. افق و چشم‌انداز تربیتی در جامعه ما وجود ندارد، یعنی مشخص نیست چه انتظاری از مربی و مربی داریم مشخص نشده است شهروند مطلوب چه کسی است مشخص نیست بخاطر همین سازمان‌ها و نهادهای تربیت و فرهنگی نیز یا تداخل کارکردی دارند و یا کارکردهای نامشخص دارند» (م. ۱۱).

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

از جنبه‌ای دیگر الگوی غالب در سیاست‌گذاری فرهنگی کشور ما، الگوی ارزش محور است. در سیاست‌گذاری ارزش محور، اولویت بر ارزش‌های مذهبی یا سیاسی قرار می‌گیرد که ممکن است باعث کاهش توجه به ارزش مطالعه و خواندن شود. چون صرفاً به کتابهایی مجوز چاپ داده می‌شود که در راستای همان ارزش‌ها باشد و در نتیجه سیاست‌های ارزش محور باعث ترویج ارزش‌های محدود و محدودیت‌های اجتماعی و فرهنگی می‌شود که ممکن است مطالعه و دسترسی به منابع دانشی را محدود کند. «در کشور ما از آنجا که به حوزه فرهنگ نگاه ابزاری دارند، سیاست‌گذاری در این حوزه هم ابزاری است و بیشتر به منظور ترویج ایدئولوژی‌های خاص و ترویج ارزش‌های خاص است که ممکن است باعث کاهش تنوع و انعطاف پذیری در مطالعه شود. بنابراین اقداماتی هم که برای این حوزه صورت می‌گیرد بیشتر برای حفظ ارزش‌هایی خاص و نه توسعه‌ی فرهنگی. در چنین وضعیتی فرهنگ کتابخوانی ضعیف و ضعیف‌تر خواهد شد» (م. ۱۵).

ضعف سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی می‌تواند به عنوان یک عامل تشدید کننده فرهنگ مطالعه مورد بررسی قرار گیرد. شاید مهمترین دلیل برای اثبات این ادعا عدم باورمندی به برنامه‌ریزی در بین مدیران سطوح مختلف می‌باشد. این ضعف به ویژه در حوزه فرهنگی و اجتماعی به شدت احساس می‌شود. نگاه ابزاری به این نظام‌ها باعث شده که جامعه‌ی ما اکنون با موج عظیمی از آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی روبرو باشد. آسیب‌های که اگر کتاب خواننده می‌شد شاید به وجود نمی‌آمدند.

کد نظری ۹- سبک زندگی مدرن

با تغییر سبک زندگی تحت تاثیر مدرنیته با تسلط ارزش‌های مصرف‌گرایی و با تمرکز بر فعالیت‌های روزانه، فشار زمانی، استفاده از فناوری و تکنولوژی، تغییرات در الگوهای اجتماعی و فرهنگی بر فرهنگ مطالعه تاثیرگذار بوده است. همچنین وضعیت بد اقتصادی خانوارها باعث شده است در سبک خانوار خرید و مصرف کالاهای فرهنگی از جمله خرید کتاب و مطالعه کتاب حذف شود و در عوض محصولات جایگزین شود که بیشتر نماد تجمل‌گرایی مصرف‌کاذب است.

«اشتغال ذهنی و فکری، از اصلی‌ترین موانع رغبت و فرصت نداشتن برای مطالعه قلمداد می‌شود البته تعدد مشاغل و محدودیت ساعات فراغت افراد بحث جدی است و مقدم بر این عامل، بحث بی‌نیازی از کتاب و مطالعه در بین شهروندان موضوع جدی است؛ یعنی در محاسبات شخصی مطالعه کتاب و کتابخوانی در زندگی روزمره هیچ نیازی از مردم را در وضعیت فعلی مرتفع نمی‌کند» (م. ۱).

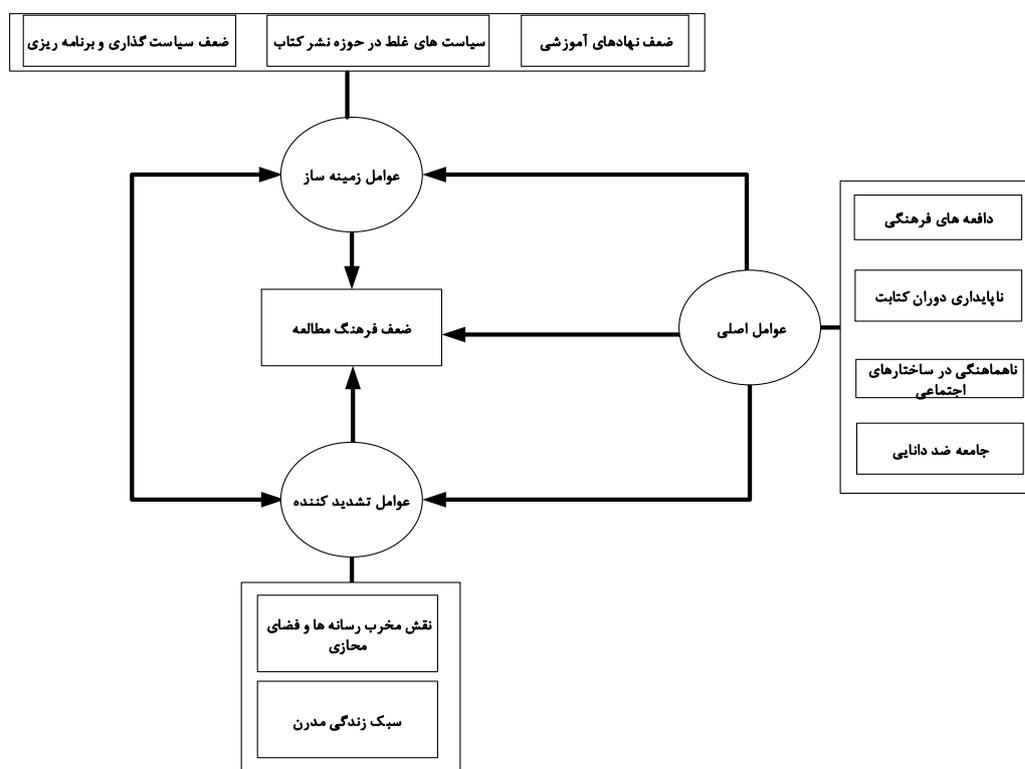
ضعف فرهنگ فراغتی هم موضوع دیگری است که در جامعه ما مشهود است و مانعی برای فرهنگ کتابخوانی شده است. «یعنی همانطوریکه عمدتاً بدون برنامه کار می‌کنیم بدون برنامه هم گذران فراغت داریم با توجه به فرهنگ معیوب منتقل شده در دوران مدرسه و خانواده، مطالعه کتاب همواره تکلیفی بوده است نه بخاطر مشغله ذهنی و یا بخاطر سایر جذابیت‌ها و سرگرمی. لذا در برنامه‌ریزی گذران اوقات فراغت چه در منزل و یا بیرون از منزل و اوقات غیرفعال مطالعه کتاب جایگاهی ندارد» (م. ۱۹).

یکی از ویژگی‌های فرهنگی جامعه ما سطحی‌نگری و صورت‌گرایی است که در شرایط فعلی با توجه به تحولات در عرصه امکانات ارتباطی این معضل تشدید شده است. به صورتی که با توجه به ویژگی تنبلی اجتماعی برای هر کاری دنبال یک مسیر میانبر و کوتاه هستیم. پس در چنین شرایطی که اطلاعات سطحی و محدود به طرق مختلف به افراد می‌رسد، شهروندان زحمت مطالعه و خرید و امانت کتاب را به خود نمی‌دهند.

«در جامعه مصرفی امروز، مصرف‌نمایشی و مصرف روی بدن جسمانی از جمله ارزش‌ها و ملاک‌های تشخیص و برتری اجتماعی است. لذا شهروندان بیشتر گرایش به مصرف کالاهای مادی با برندهای مختلف و اعمال آنها بر بدن تاکید دارند که موجب شده تا بر ساخت بدن و مدیریت آن بر بر ساخت ذهن از طریق مطالعه و تفکر در مقایسه و ارزیابی‌های اجتماعی با ارزش شده است» (م. ۱۰).

علاوه بر مواردی که مصاحبه‌شوندگان در خصوص سبک زندگی به عنوان عامل ضعف فرهنگ مطالعه بیان کرده‌اند می‌توان موارد دیگری هم اضافه کرد. از جمله اینکه سبک زندگی مدرن ممکن است باعث فشردگی زمانی شود که افراد را از مطالعه کتاب‌ها و مطالب فرهنگی و آموزشی دور نگه دارد. در جامعه مدرن، فعالیت‌های تفریحی مانند تماشای فیلم و سریال، بازی‌های ویدیویی و فعالیت‌های ورزشی ممکن است به مرور جایگزین فعالیت‌های مطالعاتی شوند. فشارهای اجتماعی و شغلی در جامعه مدرن

ممکن است باعث کاهش وقت مربوط به مطالعه شود. افراد ممکن است به دلیل فشارهای کاری و اجتماعی کمتر فرصتی برای مطالعه داشته باشند. همچنین در خانواده‌های مدرن، فرصت‌های مشترک برای مطالعه و بحث در مورد کتاب‌ها و مطالب فرهنگی ممکن است کاهش یابد که می‌تواند به کاهش مطالعه منجر شود.

شکل شماره ۱- پارادایم نظری پژوهش

۴- بحث و نتیجه‌گیری

حوزه «کتاب و نشر» در کشور ما در وضعیتی قرار دارد که می‌توان از آن به «بحران» یاد کرد. شواهدی نظیر سرانه پایین مطالعه، تعداد نامتناسب کتابخانه‌های عمومی، عدم تناسب کتاب‌ها با جمعیت، میزان پایین عضویت و مراجعه به کتابخانه‌ها، شمارگان پایین کتابهای منتشره، تعداد بالای ناشران غیرفعال و... از جمله نشانه‌های این بحران‌اند. اگر ارتباط موضوع کتابخوانی و مطالعه‌ی کتاب را با توسعه و توسعه نیافتگی در نظر بگیریم، یقیناً بیشتر به اهمیت این موضوع و مسئله‌مندی عدم کتابخوانی در جامعه پی خواهیم برد. براساس آمارهای موجود سرانه‌ی مطالعه در ایران بسیار پایین است و این موضوع می‌تواند مسئله‌ای مهم برای جامعه‌ی ایران محسوب شود. پژوهش‌هایی که درخصوص چرایی و علت پایین بودن سرانه‌ی مطالعه در ایران انجام شده است، بیشتر به عواملی چون، سرمایه فرهنگی، جنسیت، سرمایه اقتصادی (کوهی رستمی و دیگران، ۱۴۰۲) عضویت در کتابخانه، خانواده، شغل و تحصیلات والدین (بحرانی، ۱۳۷۹) اشاره کرده‌اند. برخی از پژوهش‌ها به عوامل فضای آموزشی، خانواده، معلم و ارزش‌های اجتماعی (یعقوبی راد و دیگران، ۱۳۹۴) به عنوان عوامل موثر بر فرهنگ کتابخوانی اشاره کرده‌اند. در کنار این عوامل پژوهش‌هایی هم انجام شده که به عوامل غیر از موارد ذکر شده، اشاره کرده‌اند. گلین (۱۹۸۲) علت پایین بودن خواندن در ایران را به عوامل متعددی از جمله بیسوادی در جامعه ایران حتی در میان طبقه حاکم، نسبت داده است. نیکجو (۱۹۷۹) سانسور در محتوای کتابهای منتشر شده در ایران را عامل پایین بودن مطالعه در ایران می‌داند.

به هر حال تحقیقات صورت گرفته عوامل متعددی را برای پایین بودن سرانه‌ی مطالعه و نبود فرهنگ کتابخوانی بیان کرده‌اند. واقعیت این است که نمی‌توان هیچ یک از این عوامل را رد یا نادیده گرفت. به هر حال فرهنگ کتابخوانی یک موضوع پیچیده و

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷

چند بعدی است که عوامل متعدد در ضعف این پدیده نقش دارند. در این پژوهش ضمن بررسی جامعه‌شناختی عوامل متعدد، جایگاه هر یک از عوامل را تعیین کرده است و از همه مهمتر نشان می‌دهد که کدام دسته از عوامل اصلی و کدام عوامل نقش زمینه ساز و تشدیدکننده را داشته‌اند.

این پژوهش به منظور تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی با رویکرد کیفی و روش نظریه‌ی زمینه‌ای ساخت‌گرای چارمز انجام شده است. در همین راستا به کمک تحلیل داده‌ها و یافته‌های حاصل از آن به سوالات مطرح شده در طرح مسئله پاسخ داده می‌شود. براساس یافته‌های پژوهش عوامل موثر بر ضعف فرهنگ مطالعه در سه دسته عوامل اصلی، زمینه‌ای و تشدید کننده طبقه‌بندی می‌شوند. عوامل اصلی شامل آن دسته عواملی هستند که نقش اصلی را در ضعف فرهنگ مطالعه در ایران ایفا می‌کنند. این عوامل با ۴ مقوله یا طبقه که به عنوان کدهای نظری تحلیل شده‌اند، شامل دافعه‌های فرهنگی، ناپایداری دوران کتابت، ناهماهنگی در ساختارهای اجتماعی و جامعه‌ی ضد دانایی می‌شوند. در واقع براساس یافته‌های پژوهش، این عوامل وابسته به حوزه‌ی فرهنگ هستند و این واقعیت را نمایان می‌کند که عوامل اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی ریشه در نظام فرهنگی دارند. دسته‌ی دیگری از عوامل ضعف فرهنگ کتابخوانی نقش زمینه ساز را دارند؛ یعنی نه به عنوان عامل اصلی بلکه در کنار عوامل اصلی زمینه را برای ضعف فرهنگ کتابخوانی فراهم کرده‌اند. اما یک دسته عوامل به نام عوامل تشدید کننده هم شناسایی شده‌اند که نقش این عوامل تشدید ضعف فرهنگ کتابخوانی است. به عبارت دیگر عوامل تشدیدکننده در ترکیب با عوامل اصلی و عوامل زمینه ساز موجب تشدید شدن ضعف فرهنگ کتابخوانی می‌شوند. هر کدام از عوامل زمینه ساز و تشدیدکننده خود دارای مقولات مختلفی هستند که در یافته‌های پژوهش به تفصیل به آنها پرداخته شده است. بنابراین مولفه‌های نظریه‌ی زمینه‌ای ضعف فرهنگ کتابخوانی بعد از تحلیل داده‌ها و کدگذاری به شیوه چارمز در شکل یک نشان داده شده است.

در پاسخ به این پرسش تحقیق، که سازوکارهای نظریه‌ی زمینه‌ای ضعف فرهنگ کتابخوانی کدام‌اند؟ یافته‌های پژوهش و پارادایم نظری پژوهش نشان می‌دهد که عوامل اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی با مقولات وابسته به آن در ترکیب با عوامل زمینه ساز و عوامل تشدید کننده باعث ضعف فرهنگ کتابخوانی در ایران شده‌اند. البته داده‌های حاصل از این پژوهش که به واسطه مشارکت صاحب‌نظران گردآوری شده است، پیوستاری از عوامل را نشان می‌دهد و در روش نظریه‌ی زمینه‌ای ساختارگرای چارمز این پژوهشگر است که در مرحله کدگذار سازوکار و فرایندها و تعاملات این عوامل را طبقه بندی می‌کند تا به نظریه‌ای در زمینه موضوع مورد پژوهش برسد. بر همین اساس چارمز معتقد است که «یک نظریه داده بنیاد ساختارگرا فرض می‌کند که هیچ داده یا تئوری‌ای کشف نمی‌شود، بلکه از طریق تعاملات بین پژوهشگر و شرکت‌کنندگان "ساخته" می‌شوند. سپس رویکردهای تحقیقی توسط دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، امتیازات، موقعیت‌ها، تعاملات و مکان‌های جغرافیایی پژوهشگر رنگ‌آمیزی می‌شوند تا تحقیقات موفق و موثری انجام شود» (موهاجان و حوهاجان، ۲۰۲۲). بنابراین در این پژوهش هم نظریه‌ای که در تعامل دیدگاه پژوهشگر با شرکت‌کنندگان ساخته شده است با یک مفهوم و مقوله‌ی هسته‌ای به نام «الگوهای ثابت ناسازگاری فرهنگی»، نظریه ضعف فرهنگ کتابخوانی در ایران ارائه شده است. در توضیح این نظریه باید گفت از آنجا که علت اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی به نظام فرهنگی مرتبط می‌باشد. با این استدلال که در درون نظام فرهنگی یک الگوهای ثابت ناسازگاری وجود دارد که باعث ضعف فرهنگ کتابخوانی شده است. کد نظری دافعه‌های فرهنگی به خوبی این موضوع را توضیح می‌دهد. شاید این روایت از فرهنگ و ویژگی‌های منفی رفتاری ایرانیان چندان مقبول نباشد و قبلاً هم نقدهایی به این روایت وارد است. چرا که این روایت تنها ابعاد منفی خصلت‌های فرهنگی را بازنمایی کند. این در حالی است که «اگر روایت به صورت یک‌سویه و اغلب متمرکز بر رفتارهای اخلاقی ناپسند (رذایل اخلاقی) و بازنمایی گسترده آنها باشد کمترین پیامد آن می‌تواند بدبینی افکار عمومی نسبت به وضعیت اخلاقی جامعه، کاهش اعتماد عمومی و آسیب به سرمایه‌ی اجتماعی باشد» (خان‌محمدی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۸). اما واقعیت این است که در این تحقیق نگاه مشارکت‌کنندگان مبتنی بر این الگوها و خصلت‌های فرهنگی بوده است. اما الگوهای ثابت ناسازگار در ترکیب با عوامل دیگر شرایطی را فراهم کرده‌اند که فرهنگ کتابخوانی در ایران دچار ضعف شود. از آنجا که در شرایط فعلی، عوامل اصلی با عوامل زمینه‌ای و عوامل تشدیدکننده ترکیب شده‌اند، دیگر امید چندانی به بهبود وضعیت کتابخوانی در ایران نیست. چون اگر الگوهای ثابت ناسازگار هم با سیاست‌گذاری‌های اصولی دچار تحول شوند، باز عوامل تشدیدکننده مانع تقویت فرهنگ مطالعه می‌شوند.

شاید اگر چرخشی اساسی در الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی کشور ایجاد شود، بتواند روزنه امیدی را برای بهبود فرهنگ کتابخوانی ایجاد کرد. «نظریه‌پردازان دو نوع نظریه سیاست فرهنگی «الگوی اقتدارگرایانه» و «الگوی دموکراتیک» را در ایران از یکدیگر تفکیک می‌کنند. در الگوی اقتدارگرایانه، بیشترین توجه به تولیدکننده کالای فرهنگی است و مصرف‌کننده کالای فرهنگی تنها از حیث افزایش امکان اثرگذاری کالاهای حامل ارزشهای دینی مورد توجه است» (ابوالفضل کریزی و پسندیده، ۱۴۰۰: ۱۲؛ به نقل از افشاری و توسلی رکن‌آبادی، ۱۳۹۸). بنابراین، فرهنگ‌ها تغییر می‌کنند و اگر این تغییر با برنامه و سیاست‌های درستی همراه باشد، می‌توان ضعف فرهنگ کتابخوانی را برطرف نمود.

راهکارهای پیشنهادی

یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که عوامل مختلفی بر ضعف فرهنگ کتابخوانی تاثیر دارند. لذا به منظور ارتقای فرهنگ مطالعه و کتابخوانی و رفع چالش‌های این حوزه لازم است سیاست‌های مختلفی در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی توأمان با هم اتخاذ شود. همچنین که نتایج این تحقیق نشان داد، عامل اصلی ضعف فرهنگ کتابخوانی در دورن نظام فرهنگی و به واسطه وجود الگوهای ثابت ناسازگار است. بنابراین باید سیاست‌گذاری‌ها هم منوط و وابسته به این الگوها باشد. تحول در این الگوهای فرهنگی امری شدنی و امکان‌پذیر است، چرا که ویژگی فرهنگ‌ها تغییرپذیری است. این تغییر باید آگاهانه و هدفمند باشد. این تغییر باید ابتدا در ارزش‌ها و باورهای عمومی نسبت به ارزشمندی کتاب به طور خاص و فرهیختگی به طور عام، صورت پذیرد؛ وگرنه برنامه‌های روتین فرهنگ‌سازی سازمانهای معیوب هیچ تاثیری بر تقویت فرهنگ مطالعه نخواهد گذاشت. بنابراین نقطه عطف هرگونه تغییری باید در حوزه باورها و ارزش‌های اجتماعی صورت پذیرد تا منجر به تغییر نگرش نسبت به مطالعه و کتاب شود. در آن صورت سایر اقدامات جانبی و حمایتی دولت برای بهبود فرهنگ کتابخوانی می‌تواند موثر واقع شود.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت‌نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

مقاله محصول مشارکت مشترک نویسندگان است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- ابوالفضل کریزی، حسین؛ پسندیده، ابوالفضل (۱۴۰۰). تحلیل محتوای سیاست فرهنگی و موانع توسعه‌ای آن در دوران جمهوری اسلامی. *مطالعات راهبردی فرهنگ*، ۱ (۴)، ۲۹-۹.
- اسکاربیت، روبرت (۱۳۷۶). *جامعه‌شناسی ادبیات*. ترجمه مرتضی کتبی، سمت، تهران.
- افشاری، عبدالرحمان؛ توسلی رکن‌آبادی، مجید (۱۳۹۸). بازشناسی موانع سیاسی تحقق اهداف سیاست‌گذاری فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه سیاست متعالیه*، ۲۶، ۳۳۱-۳۱۰.
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ هاشمی، سیدضیاء (۱۳۹۲). جای خالی کتاب در اوقات فراغت. *ماهنامه علمی تخصصی صدای جمهوری اسلامی*، ۱۱ (۶۹)، ۷۰-۶۱.
- خان محمدی، احسان؛ مرادی، رامین؛ بهشتی، سید صمد؛ اکوانی، حمداله (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان انتقادی بازنمایی رفتارهای اخلاقی ایرانیان در متون خلیفات‌نویسی. *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴ (۳)، ۱۸۵-۱۶۴.
- کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. *جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۷ (۴)، ۲۲-۱.

- رسولی، بهروز (۱۳۸۹). طرح پژوهشی: بررسی سرانۀ مطالعه در ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- رشیدی، زهرا؛ فراسخواه. مقصود (۱۳۹۷). مفهوم‌پردازی پدیده سایش از منظر اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های جامع شهر تهران؛ مطالعه زمینه‌ای. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۴(۴)، ۱۲۳-۱۵۰.
- رکن‌آبادی، مرتضی (۱۳۹۴). پیدا و پنهان سرانه مطالعه در ایران، پژوهش خبری صدا و سیما.
- سامانیان، مصیب (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی مطالعه. پیام کتابخانه. ۱۰ (۲۹)، ۵-۹.
- سلمان‌پورسهی، عباس؛ اعرابی، سیدمحمد؛ پورعزت، علی اصغر؛ آقایی، محمد (۱۴۰۰). مفهوم‌پردازی ماهیت اجرای استراتژیک برای تحقق استراتژی‌های سازمان. مدیریت بازرگانی، ۱۳(۳)، ۶۸۹-۶۵۵.
- شفیعی، سمیه‌سادات؛ حسینی‌فر، سیده زهرا (۱۴۰۱). تحلیل نشانه‌شناختی تصاویر روی جلد کتب درسی با رویکرد مطالعات جنسیتی (مورد مطالعه: کتب درسی مقطع ابتدایی). فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۴(۳)، ۹۱-۶۷.
- شقایق، مهدی (۱۳۹۱). جستاری در رویکرد دیالکتیکی به خواندن. تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی. ۱۸ (۱)، ۲۵-۵۰.
- عابدی، مریم (۱۳۹۳). نگاهی به وضعیت کتابخوانی در ایران. پژوهش خبری صدا و سیما.
- کبیری، افشار (۱۳۹۶). گزارش پژوهشی بررسی فرهنگ کتابخوانی در استان آذربایجان غربی، به سفارش خانه کتاب، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- کوهی رستمی، منصور؛ نیل‌درار، سارا؛ نجف‌پورمقدم، پروین (۱۴۰۲). بررسی عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر عادت خواندن دانشجویان کارشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز. تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی، ۵۷ (۱)، ۷۸-۶۵.
- محسنیان‌راد، مهدی (۱۳۶۹). ارتباط‌شناسی (ارتباطات انسانی میان فردی، گروهی، جمعی). انتشارات سروش. تهران.
- نجف‌پور مقدم، پروین؛ چراغی، زهره؛ احمدی‌اصل، فرهاد (۱۳۹۸). شناسایی عوامل ترغیب‌کننده و بازدارنده‌ی مطالعه در بین دانش‌آموزان دوره‌ی متوسطه شهر اهواز. مطالعات کتابداری و علم اطلاعات، ۱۱(۱)، ۲۳-۴۰.
- هدایتی، فریفته (۱۳۹۵). نشست پژوهشی بررسی وضعیت صنعت نشر و کتاب در ایران. پژوهش‌های خبری صدا و سیما.
- همراز، ویدا؛ الفت، نگین (۱۴۰۲). مطالعه نقش رسانه نوین کتاب صوتی در ترویج فرهنگ کتابخوانی. فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ، ۳ (۱)، ۹۳-۱۱۶.
- یعقوبی‌راد، فرزانه؛ کاوسی، اسماعیل؛ رشیدپور، علی (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش‌آموزان پسر مقطع متوسط منطقه ۵ شهر تهران. فصلنامه خانواده و پژوهش، ۲۶، ۸۷-۱۰۶.

References

- Barratt-Pugh, C. (2020). The socio-cultural context of literacy learning. In *Literacy learning in the early years* (pp. 1-26). Routledge.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage.
- Deckert, G. D. (1982). Sociocultural barriers to the reading habit: The case of Iran. *Journal of Reading*, 25(8), 742-749.
- Johnson, W. A. (2000). Toward a sociology of reading in classical antiquity. *American journal of philology*, 121(4), 593-627.
- Marvasti, Amir B. (2004). *Qualitative Research in Sociology: An Introduction*. Sage Publications, London.
- Mhajan, D. Mohajan, H. (2022). Constructivist grounded theory: a new research approach in social science. MPRA Paper No. 114970.
- Naji, J., Subramaniam, G., White, G. (2019). "Literature and Culture". In: *New Approaches to Literature for Language Learning*. Palgrave Macmillan, Cham.
- Nickjoo, M. (1979). A century of struggle for the reform of the Persian script. *The Reading Teacher*, 32(8), 926-929.

کبیری، افشار؛ احمدی، جعفر (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی ضعف فرهنگ کتابخوانی: الگوی ثابت ناسازگاری فرهنگی. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۷ (۴)، ۲۲-۱.

- Obaidullah, M., & Rahman, M. A. (2018). The impact of internet and social media on the habit of reading books: A case study in the southern region of Bangladesh. *Studies in English Language and Education*, 5(1), 25-39.
- Pearse, N., & Kanyangale, M. (2009). Researching organizational culture using the grounded theory method. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 7(1), 67-74.
- Sabzehei, M. T., & Morqdi, A. (2018). The sociological analysis of the low rate of book reading in Iran. *Journal of Organizational Behavior Research*, 3(2-2018), 1-9.
- Sayee, I. M. (2023). Effective Social Factors on the Studying Culture. *Integrated Journal for Research in Arts and Humanities*, 3(4), 38-42.
- Thumala Olave, M. A. (2022). Reading matters: Toward a cultural sociology of reading. In *The cultural sociology of reading: The meanings of reading and books across the world* (pp. 19-61). Cham: Springer International Publishing.
- Yang-Heim, G.Y.A. (2023). "Reading and Cultural Capital". In: *Cultural Perspectives on Indigenous Students' Reading Performance*. Springer, Singapore.

سایت های اینترنتی:

<https://www.iribnews.ir/>

<https://www.ricac.ac.ir/news/4282>

<https://www.amar.org.ir/news/ID/16930>